

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»

ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ

Методичні рекомендації

для підготовки до семінарських занять

*Рекомендовано Методичною радою КПІ ім. Ігоря Сікорського
як навчальний посібник для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
за всіма спеціальностями та всіма освітніми програмами*

**Укладачі: Б. В. Новіков, Р. М. Богачев, Г. М. Костроміна,
О. О. Потіщук, Т. П. Руденко**

Електронне мережеве навчальне видання

Київ
КПІ ім. Ігоря Сікорського
2026

Укладачі: *Новіков Борис Володимирович*, д. філос. н., професор кафедри філософії
Богачев Роман Михайлович, к. філос. н., доцент кафедри філософії
Костроміна Ганна Михайлівна, к. філос. н., доцент кафедри філософії
Потіщук Ольга Олегівна, к. філос. н., доцент кафедри філософії
Руденко Тамара Петрівна, к. філос. н., доцент кафедри філософії

Рецензент *Архипова Є.О.*, к. філос. н., доцент кафедри ТПУ

Відповідальний редактор *Рубанець*, д. філос. н., професор кафедри філософії

*Гриф надано Методичною радою КПП ім. Ігоря Сікорського
(протокол № 8 від 04.06.2026 р.)
за поданням вченої ради Факультету соціології і права
(протокол № 12 від 03.06.2026 р.)*

Філософські основи наукового пізнання: Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять [Електронний ресурс] : навч. посіб. для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за всіма спеціальностями та всіма освітніми програмами / КПП ім. Ігоря Сікорського; уклад. : Новіков Б.В., Богачев Р.М., Костроміна Г.М., Потіщук О.О., Руденко Т.П. Електронні текстові дані (1 файл: 191 Кбайт). Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2026. 106 с.

Методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять містять плани семінарських занять, мету, основні поняття, питання для поточного контролю, завдання для самостійної роботи. Роз'яснено питання для підготовки до семінарських занять, наведена базова та додаткова література з дисципліни «Філософські основи наукового пізнання» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за всіма спеціальностями та всіма освітніми програмами. Визначені першоджерела, особливу увагу приділено теоретичним положенням, засвоєння яких допоможе здобувачам вищої освіти під час підготовки до семінарських занять. У посібнику було використано укладачами також матеріали із попередніх навчальних посібників авторами яких є укладачі, а також включено матеріал із загальноуніверситетського силабусу з дисципліни «Філософські основи наукового пізнання», зокрема, опис дисципліни, мета, завдання, перелік компетентностей, плани семінарських занять, завдання для МКР Ч.1 і Ч.2, РСО з дисципліни, рекомендована література (базова та додаткова). Це видання розроблено та доповнено відповідно до вимог.

□ КПП ім. Ігоря Сікорського, 2026

ЗМІСТ

1. СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН.....	4
2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ.....	6
3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ І МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	8
Семінарське заняття 1. Світоглядно-філософські засади наукового пізнання.....	8
Семінарське заняття 2. Антична філософія: космологія та наука.....	21
Семінарське заняття 3. Класична філософія Стародавньої Греції.....	27
Семінарське заняття 4. Генеза пізнання у добу Середньовіччя. Доба Відродження: формування науково-філософського світогляду.....	33
Семінарське заняття 5. Проблема пізнання та наукової методології Нового часу. Німецька класична філософія та її вплив на розвиток природничих та гуманітарних наук.....	43
Семінарське заняття 6. Філософія і наука у XIX-XXI ст.....	54
Семінарське заняття 7. Пізнання як предмет філософської рефлексії. Наукова методологія та логічні форми розвитку наукових теорій.....	64
4. КОНТРОЛЬНІ ЗАХОДИ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ.....	88
5. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	93
6. ДОДАТКИ.....	101
ДОДАТОК 1. Перелік питань до модульної контрольної роботи.....	101
ДОДАТОК 2. Перелік питань на залік.....	105

1. СТРУКТУРА ДИСЦИПЛІНИ. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Навчальна дисципліна «Філософські основи наукового пізнання» вивчається впродовж одного семестру. На її вивчення відводиться 60 годин (2 кредити ECTS).

Розподіл навчальних годин дисципліни подано відповідно до чинного робочого навчального плану.

Форма навчання	Аудиторні заняття						Самостійна робота
	Лекції		Практичні		Лабораторні		
	заняття	години	заняття	години	заняття	години	години
Денна	8	16	7	14	0	0	30

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ ТА РОЗПОДІЛ ГОДИН ЗА ТЕМАМИ

Назви розділів і тем	Кількість годин			
	Всього:	у тому числі:		
		Лекції	Семінарські заняття	СРС
1	2	3	4	5
Тема 1. Світоглядно-філософські засади наукового пізнання.	6	2	2	2
Тема 2. Антична філософія: космологія та наука.	6	2	2	2
Тема 3. Класична філософія Стародавньої Греції.	6	2	2	2
Тема 4. Генеза пізнання у добу Середньовіччя. Доба Відродження: формування науково-філософського світогляду.	6	2	2	2

Тема 5. Проблема пізнання та наукової методології Нового часу. Німецька класична філософія та її вплив на розвиток природничих та гуманітарних наук.	8	2	2	4
Тема 6. Філософія і наука у XIX-XXI ст..	8	2	2	4
Тема 7. Пізнання як предмет філософської рефлексії. Наукова методологія та логічні форми розвитку наукових теорій.	8	2	2	4
Тема 8. Наука в сучасному суспільстві. Проблеми наукового методу і методології.	2	2	-	-
Контрольні заходи (МКР)	4			4
Залік	6			6
Всього годин:	60	16	14	30

2. МЕТА І ЗАВДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Навчальна дисципліна «Філософські основи наукового пізнання» знайомить здобувачів вищої освіти із процесом розвитку пізнання і його вищою формою – наукою, еволюцією дослідницьких форм, методів і принципів пізнавальної діяльності. Це допоможе майбутнім фахівцям у підготовці до професійної практичної діяльності, до вирішення завдань інноваційного характеру, до продукування і застосування нового знання та розв’язання проблем у різних галузях науки.

Виклики сьогодення вимагають нової ініціативної, творчої людини, а філософія та наукове пізнання формують здатність критично мислити, застосовувати в дослідницькій діяльності як філософські так і загальнонаукові методи пізнання, самостійно приймати обґрунтовані та виважені рішення, бути самодостатньою, цілісною особистістю.

Мета вивчення дисципліни полягає у формуванні здатності виробляти нове наукове знання та вирішувати завдання інноваційного характеру, використовуючи основні положення теорії пізнання і закономірності розвитку науки і техніки, фундаментального і прикладного знання та здійснювати дослідницьку діяльність.

Після засвоєння навчальної дисципліни «Філософські основи наукового пізнання» здобувачі вищої освіти мають продемонструвати такі результати навчання:

- Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу;
- Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;
- Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями;
- Здатність генерувати нові ідеї (креативність);
- Здатність бути критичним і самокритичним;
- Здатність діяти на основі етичних міркувань;
- Здатність діяти соціально відповідально та свідомо;
- Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та

закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя;

- Здатність до усвідомлення суспільного характеру людського буття, його історичності, базових життєвих цінностей особистості, глобальних проблем сучасності.

- Здатність виробляти нове наукове знання, вирішувати завдання інноваційного характеру, із використанням основних положень теорії пізнання, враховуючи закономірності розвитку науки і техніки, фундаментальні й прикладні знання та здійснювати професійну дослідницьку діяльність на проектно-конструкторському рівні.

Для того щоб розпочати вивчати дисципліну «Філософські основи наукового пізнання» достатньо мати природничо-наукові знання у межах програми середньої школи; знання становлення основних етапів розвитку науки.

Навчальна дисципліна «Філософські основи наукового пізнання» має міждисциплінарний характер та інтегрує відповідно до свого предмету знання з інших освітніх і наукових галузей. Їй безпосередньо передують дисципліни з блоку історичних навчальних дисциплін, одночасно з нею вивчається дисципліна з блоку психологічних навчальних дисциплін та в подальшому вивчається дисципліна з циклу правових навчальних дисциплін.

3. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНТАЦІЇ

Основними цілями семінарських занять є поглиблення знань, які здобувачі вищої освіти отримують на лекціях, опрацювання основної та додаткової філософської літератури, формування вмінь формулювати, логічно викладати і аргументовано доводити власні думки, використовуючи отриманні знання, а також розвиток полемічних і комунікативних здібностей у ході дискусій.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 1

Тема 1. Світоглядно-філософські засади наукового пізнання.

Метою семінару є ознайомлення з джерелами виникнення філософії, соціально-економічними, культурними, духовними умовами в яких формувалася філософія, історичними типами світогляду, історичною зміною предмета філософії, основними темами філософських роздумів, основним питанням філософії, основними галузями філософського знання.

Основні поняття: *філософія, наука, наукове пізнання, міф, релігія, світогляд, натурфілософія, метафізика, онтологія, гносеологія, логіка, етика, естетика, антропологія, феноменологія, аксіологія, духовність, самопізнання.*

План

1. Джерела філософії. Місце і роль філософії у розвитку людства.
2. Філософія і світогляд: життєво-практичний та теоретичний аспекти світогляду.
3. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, науково-філософський.
4. Історична зміна предмету філософії.
5. Основні теми філософських роздумів: людина і світ, мислення і буття.
6. Основне питання філософії.

7. Розмаїття філософських дисциплін та коло проблем, що охоплюються ними.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У першому питанні слід зазначити, що філософія виникає у VII-VI столітті до н.е. у Давній Індії, Давньому Китаї та Давній Греції як результат тривалого духовного розвитку людства. Джерелами виникнення філософії були соціально-економічні, духовні, психологічні передумови. Розкриваючи їх у соціально-економічному аспекті, необхідно звернути увагу на перехід від родо-племінного суспільства до нових форм соціальних відносин (класове суспільство), що закріплюються у формі держави, відбувається відокремлення розумової праці від фізичної, що призвело до появи можливості занять теоретичною діяльністю. Нові соціальні відносини та функціонування держави вимагали ідейного обґрунтування норм тієї чи іншої сфери суспільних відносин. Філософія формувалася як ідейне оформлення суспільної організації і певної соціальної діяльності. Вона здійснювала теоретичний розгляд політичних відносин, ідей та державних інтересів, на основі чого формувалася політична теорія, теорія держави, теорія права тощо. А з іншого боку, філософія формувалася як критика існуючої ідеології, здійснювала теоретичний розгляд змісту і форм свідомості (права, моралі, релігії, мистецтва, науки).

Філософія виступала як гносеологічний розгляд політичних, правових, моральних, релігійних ідей у протиставленні до відповідної ідеології в соціальному аспекті, а також на противагу буденній суспільній свідомості. Передумовами виникнення філософії були накопичення емпіричних знань про природу та розвинена міфологія, а в психологічному аспекті – сумнів та рефлексія. Розвиток суспільної свідомості призвів до переходу від міфу до логосу, що спричинило заміщення міфічних образів і уявлень раціональним поясненням світу.

Друге питання слід почати з того, що філософія формувалася як свідоме вироблення знання про дійсність загалом та про різні її сфери, що

ґрунтується на раціональному пізнанні. У процесі пізнання саме з цих філософських першооснов формувалися початкові наукові теорії що пояснювали цілісність природи, єдність усіх явищ і процесів, які відбуваються у природі, спільні закони існування усього суцього, суспільні процеси, людську індивідуальність. Ці наукові теорії прагнули охопити знання про все існуюче, сприяли його узагальненню. З самого початку філософія була єдиною теорією взагалі, до якої належали усі зародки наукового знання про світ та людину. До того часу поки з філософії не виділились інші науки та не утворили природничі, технічні й соціо-гуманітарні галузі знання, доти математика, механіка, астрономія, фізика, хімія, біологія, соціологія, психологія розвивались у складі філософських систем. З філософії в процесі розвитку наукового пізнання поступово виокремилися інші науки.

Філософія як теоретична система знань намагалася відповісти на питання про виникнення світу, принципи світобудови, про походження та сутність людини, про сенс буття людини й суспільства та багато інших питань.

Важливо звернути увагу, що філософію відрізняє від інших систем людського знання про світ дослідження найбільш загальних проблем існування світу, першооснов та першопричин буття, пізнання загальних, необхідних закономірних зв'язків, об'єктивних законів, які діють у природі, суспільстві, пізнанні, у суб'єктивній діяльності та мисленні людей. Також, на відміну від конкретних, природничих наук, які використовують теоретичну базу конкретного емпіричного матеріалу, філософію відрізняє високий ступень абстрактності, що, в свою чергу, потребує уміння оперувати категоріями та поняттями, бо філософські теоретичні положення є узагальненими, філософія оперує абстрактними поняттями.

Філософія, як і наука, спирається на розум. Але філософські питання є передусім світоглядними, на які немає однозначної відповіді. Саме тому вони виникали та осмислювалися на різних етапах становлення історії

людства.

Ще однією особливістю філософії на відміну від інших систем людського знання про світ є методологічна роль філософії, яка стосується вивчення та вдосконалення загальних методів пізнання та їх логіко-гносеологічних підстав. Філософія формує принципи наукової раціональності, методологічну та світоглядну свідомість науковців, сприяє синтезу знань, виробленню загальної наукової картини світу як вищої форми систематизації теоретичних результатів. На відміну від конкретних наук, що будуються на обмеженій множині емпірично отриманих фактів, філософія спирається на весь історичний досвід людства.

У філософії здавна об'єктом пізнання виступав не лише світ, але й людина. Спроби людиною пізнати саму себе знайшли втілення у поглядах різних філософів про природу людини, її сутність, особливості, якості тощо. Філософське осмислення людиною свого існування почалося одночасно зі становлення філософської думки і триває до сьогодні. Уже в філософії Стародавньої Греції наголошувалося на важливості самопізнання не тільки для філософів, а також для кожної людини: «пізнай самого себе» – цей вислів був написаний над входом у храм Аполлона у Дельфах в VI ст. до н. е. Згідно з античними джерелами, авторство афоризму приписувалося різним філософам. Є припущення, що він є результатом спільних роздумів «семи великих мудреців» Стародавньої Греції. В історії філософської думки цей афоризм також пов'язують з ім'ям Сократа, який зробив його одним із девізів своєї філософії, в центрі якої була людина.

За С. Б. Кримським, з усіх питань, які ставилися людством протягом всієї історії, можна виділити наступні: об'єктивні питання, на які є однозначні відповіді (наприклад, «чому змінюються пори року?»), на них відповідає наука; суб'єктивно-особистісні питання, на які неможливо дати відповіді в загальній формі (наприклад, «що таке щастя?»), на ці питання дають відповіді література й мистецтво; сенсо-життєві питання (наприклад, «у чому сенс життя?», «чи можна досягнути найзагальніші підстави життя

людини, світу?». Сенсо-життєві питання – це питання про власну присутність у світі, коли людина прагне осмислити саму себе. На думку Сергія Кримського, саме тут починається філософія, бо подібні питання і пошуки відповідей на них є спробою людини пізнати саму себе. І ці спроби залишаються актуальними і сьогодні [2].

Філософія є найбільш продуктивним способом розуміння людиною самої себе, оскільки, володіючи філософськими знаннями і культурою мислення, людина здатна знайти шлях до істини, природою у ній закладена здатність до пізнання. Досягнення істини у вигляді філософування передбачає наявність у людини таких розвинених здібностей, як рефлексивність, раціональність, критичність, аргументованість, відкритість до діалогу.

При розкритті змісту третього питання необхідно зазначити, що міф, релігія та філософія є історичними типами світогляду та формами свідомості. Появі філософії передувала свідомість у формі міфу, а також первинні форми релігійної свідомості. Найдавнішою формою людської свідомості є свідомість родо-племінного суспільства – *міф*. Міфи як комплекс образних уявлень про світ повідомляли про першоподії та походження важливих для життя людей явищ, речей світу. Міфи приймалися на віру та передавалися із покоління у покоління.

Також необхідно охарактеризувати таку особливість міфу, як синкретизм: поєднання реального і вигаданого, думок та емоцій, знання і віри, дії і образів; поєднання перших форм знань про світ, релігійних уявлень, моральних норм, початкових форм мистецтва тощо. У міфі не виділялися причинно-наслідкові зв'язки між предметами і явищами в природі та суспільстві. Слід також дати характеристику таким особливостям міфу як анімізм, персоніфікація сил природи, антропоморфізм (перенесення на природні явища людських якостей).

Бажано акцентувати увагу на тому, що міф був донауковим способом накопичення практичного досвіду людини, першою формою суспільної

організації людей, джерелом формування релігійних доктрин, культів і обрядів, фольклорних традицій, художньої творчості. Міфологічний світогляд є найзагальнішим для свого часу чуттєвим наочним зображенням реальності, це колективне мислення і переживання. У міфі людина злита з навколишнім світом та не виділяє себе ні від природи, ні від роду. Міфологічний світогляд задає основні життєві орієнтири, програму життєдіяльності людей [2].

Треба розглянути й особливості релігійної свідомості: уявлення про подвійність світу (земний і небесний, людський і божественний), віру в існування надприродних сил, дія яких впливає на життя людей. Релігійний світогляд є складним комплексним утворенням, в який входять уявлення (наприклад, теологічні, космогонічні, антропологічні тощо), моральні та естетичні канони, політичні та юридичні норми, емоційні переживання й почуття.

Слід охарактеризувати філософію як тип світогляду, що оформлюється як теоретична свідомість через критику і подолання міфу і релігії. Філософія формулює свої положення через критику міфічних та релігійних уявлень, оформлюється як систематизоване знання про об'єктивний світ і людину. Особливістю міфологічної та релігійної свідомості на відміну від філософії є чуттєво-емоційне, образно-символічне світосприйняття. Філософія ж як теоретична форма свідомості – це логічно-доказове раціональне розуміння світу.

У міфі та релігії розумне начало має колективний характер, уособлюється та сприймається на віру. Філософія ж пов'язана з формуванням суб'єкта пізнання та його здатністю критично мислити. Виникнення філософії часто називають «переходом від міфу до логосу» (загального теоретичного пізнання, раціонального відображення законів і причин реальних явищ і процесів). Філософія спирається на поняття розуму та логічний зв'язок у міркуванні, що виражає причинно-наслідкові зв'язки дійсності.

Під час розгляду *четвертого питання*, слід зазначити, що філософія виступає не як застигла система уявлень, а як динамічний процес історичної саморефлексії людського розуму. Предмет філософії змінювався, оскільки кожна епоха додавала нове у відношенні «людина – світ», але одвічні філософські проблеми, такі як сутність людини, добро, істина, краса, завжди були у центрі уваги філософів різних історичних періодів. Отже, слід звернути увагу, що зміна предмету філософії – це не відмова від попередніх здобутків, а поглиблення розуміння буття.

Розгляд цього питання слід розпочати з аналізу переходу від міфу до логосу. Предметом роздумів перших давньогрецьких мислителів (натурфілософів) була Природа та пошук «Архе» – першопочатку всього сущого (Фалес, Анаксимандр, Геракліт). Наступний крок – антропологічний поворот Сократа та софістів («людина є мірою всіх речей»), де предмет філософії зміщується у площину етики – виникає моральна проблематика (чесноти людини, основні принципи моральності, самопізнання). Класичний період (Платон, Аристотель) перетворюючи предмет філософії на онтологію (вчення про буття як таке) та метафізику, розглядається проблема людини, які якості визначають її сутність (розум, моральність, соціальність). Виникає індивідуальна та політична етика.

У добу Середньовіччя відбувається радикальна зміна поглядів, а саме реальний світ починає мислитися як другорядний; пізнання спрямоване на розуміння божественної присутності у світі. Предмет філософії повністю підпорядковується теології. Центральною проблемою стає співвідношення Творця і творіння, віри та розуму. Філософія перетворюється у мистецтво тлумачення Святого Письма та схоластику, де головними темами стають сутність Бога, походження добра та зла (теодицея) та суперечка про природу універсалій (реалізм та номіналізм) у спадщині Августина Блаженного та Фоми Аквінського.

В епоху Відродження предмет філософії звільняється від диктату теології та фокусується на людині. Людина стає мікрокосмосом.

Філософська думка набуває пантеїстичного забарвлення (Микола Кузанський, Джордано Бруно), де Бог розчиняється в природі, а сама природа починає досліджуватися як безкінечний простір для людської творчості та самоствердження [3].

У добу Нового часу з виокремленням конкретних наук філософія втрачає роль «науки наук». Її предметом стає пошук істинного методу пізнання світу для його практичного перетворення. Філософський дискурс включає в себе два напрями: емпіризм (Ф. Бекон, Дж. Локк), який абсолютизує досвід, та раціоналізм (Р. Декарт, Б. Спіноза), що спирається на самоочевидність розуму.

У період німецької класичної філософії відбувається «коперніканський переворот». І. Кант доводить, що предметом філософії є не світ сам по собі («річ-у-собі»), а пізнавальні здібності самого суб'єкта, межі та умови людського розуму. Філософія стає трансцендентальною. Г.В.Ф. Гегель завершує цю традицію, визначаючи предмет філософії як саморозвиток Абсолютної ідеї, що розгортається через діалектику історичного процесу.

Некласична філософія починаючи з XIX століття характеризується критикою класичного раціоналізму. Філософія відмовляється від побудови всеохоплюючих метафізичних систем. Предмет філософії зосереджує увагу на екзистенційному вимірі людського існування (С. К'єркегор, Ж.-П. Сартр), лінгвістичний аналіз, проблема розуміння (герменевтика, аналітична філософія Л. Вітгенштайна), де аналізується не світ, а мова, якою ми про нього говоримо. У XX-XXI столітті розглядається проблема соціокультурних наслідків панування техніки й цифрових технологій у постіндустріальну добу.

Розкриваючи *п'яте питання* слід зазначити, що філософія ніколи не досліджує об'єктивну реальність відірвано від суб'єкта. Її предмет – це завжди взаємозв'язок між суб'єктивним та об'єктивним. Отже, слід проаналізувати дві фундаментальні дихотомії, такі як людина і світ,

мислення і буття.

Аналіз відношення «Людина і Світ» слід розпочати з тези, що Світ для філософії постає не просто як фізичний простір, а як «людський світ» – простір, освоєний і наділений сенсами. Потрібно проаналізувати три рівні цього відношення.

Екзистенційно-онтологічний рівень, коли людина є єдиною істотою, яка знає про власну скінченність і змушена самотійно проектувати своє буття. Світ протистоїть людині як чужа реальність, яку вона має освоїти через культуру.

Аксіологічний (ціннісний) рівень на відміну від конкретних наук, які відповідають на питання «що це таке?», філософія ставить питання: «яку значущість це має для людини?». Тут світ постає через призму Блага, Істини, Краси та Справедливості.

Праксеологічний рівень, коли людина не просто пристосовується до світу, а трансформує його. Проте сучасна філософія (особливо у зв'язку з екологічними та цифровими кризами ХХІ ст.) наголошує на небезпеці агресивного технологічного перетворення світу, закликаючи до діалогу, етики відповідальності (Г. Йонас) та гармонійного співіснування.

Аналіз відношення «Мислення і Буття» допомагає розкрити те, що в марксистській традиції догматично називалося «основним питанням філософії», проте її зміст значно ширший за суперечку матеріалізму та ідеалізму. Слід звернути увагу, що це проблема взаємовідношення свідомості та об'єктивного світу.

Тут слід звернути увагу на вирішення проблеми пізнання, а саме: Чи спроможне людське мислення адекватно осягнути сутність буття? Позиція агностицизму (І. Кант) визначає, що людина не може повністю пізнати світ, існує гранична межа до якої доходить пізнання, а далі трансцендентне буття. І. Кант вводить поняття «річ-у-собі».

Онтологічний статус мислення розглядає питання: Що є первинним? Представники матеріалістичного напрямку (від Демокріта до Маркса)

стверджують, що мислення є властивістю високоорганізованої матерії, функцією мозку, яка відображає буття. Ідеалістичний напрям (Платон, Гегель) доводить, що саме мислення (Логос, Ідея, Дух) є першоосновою, яка конструює і структурує матеріальне буття.

Екзистенціалізм XX століття долає цей дуалізм. М. Гайдеггер у своєму фундаментальному аналізі (Dasein) доводить, що мислення і буття нероздільні. Мислення не просто копіює дійсність, воно дає буттю можливість виявити себе. В умовах цифрової цивілізації та штучного інтелекту ця тема набуває нової гостроти. Мислення починає конструювати віртуальне буття (симулякри Ж. Бодріяра), де межа між реальним фактом та його цифровою репрезентацією повністю стирається (феномен постправди) [2].

Шосте питання полягає у визначенні *основного питання філософії*. Питання про сутність першооснови світу, людини, про їх взаємозв'язок має в різні історичні епохи різноманітне наповнення певним змістом. Однак спільною особливістю вирішення цієї проблеми було прагнення розкрити природу світу і те, що лежить в його основі, а відтак про відношення духу до природи, свідомості до матерії. Названа проблематика і становить природу основного питання філософії у його класичному прояві.

Багато філософів вважають, що вихідним положенням у розумінні основного питання філософії слід приймати все те, що існує у світі і ділиться на матеріальне та ідеальне. Ці дві області певним чином взаємопов'язані між собою, а їх зв'язок висловлює ставлення мислення до буття, свідомості до навколишньої дійсності. Отже, в історії філософії основне питання розв'язувалося по-різному у своєму прояві. Переважно воно характеризувалося особливостями формування суспільства та процесу пізнання.

Далі слід уяснити, що від вирішення основного питання філософії залежать характер філософської системи, спрямованість вивчення світу та самої людини, її світогляду. Ця проблема і дала свого часу підставу Фрідріху

Енгельсу (1820-1895) сформулювати у класичному варіанті «основне питання філософії», у якому виділяються дві його сторони: онтологічна і гносеологічна. При цьому, питання первинності матерії або свідомості утворює першу онтологічну його сторону, де розрізняють дві системи – матеріалістичну та ідеалістичну. Другою гносеологічною стороною є питання про пізнаваність світу. У відповідях щодо питання про пізнання світу серед філософів також виявляються різні відповіді і підходи. Кожен філософський напрямок має свої форми і різновиди.

Раціоналізм (від латинського слова «ratio» – розумію; розум) – це філософський напрям, що вирішує питання пізнання за допомогою розуму, шляхом раціонального, логічного мислення. Класичним прикладом раціоналізму є картезіанство, філософія Аристотеля, Рене Декарта, гегельянство, філософія Бенедикта Спінози, Готфріда Ляйбніца, французьких матеріалістів XVIII століття, сучасного позитивізму.

Сенсуалізм (від латинського слова «sensus» – почуття, сприйняття) проголошує почуття єдиним джерелом одержання знань, тобто пізнання. Типовим представником сенсуалізму був англійський філософ Джон Локк, шотландський філософ Девід Г'юм.

Інтуїтивізм (від латинського слова «intuery» – придивлятися, «бачити наскрізь») вважає, що пізнати світ людина може шляхом інтуїції, невимовного «прозріння», натхнення, «одкровення зверху». Типовим представником інтуїтивізму був французький філософ Анрі Бергсон. Інтуїцію як додатковий шлях пізнання визнавали Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Джон Локк та інші філософи.

Однак порівнюючи та оцінюючи ту чи іншу позиції слід взяти до уваги, що пізнання, тим більш філософське – найскладніший процес, у ході якого важливу роль відіграє сумнів. Сумнів є необхідним елементом будь-якого творчо орієнтованого пізнання. На це звернули увагу ще античні мислителі Піррон з Еллади, Секст Емпірик та інші засновники скептицизму – філософської школи, де сумнів був проголошений основним принципом

мислення, а відтак людське знання – відносним. Скептицизм виник як реакція на філософські вчення, які претендували на безперечне володіння істиною та правильне розуміння речей, і саме у цьому відношенні він відіграв позитивну роль.

Сутність основного питання філософії бажано досліджувати за першоджерелами. Тому його розгляд передбачає ознайомлення з твором Фрідріха Енгельса «Людвіг Фойєрбах і кінець класичної німецької філософії» 1886 р. У своїй праці Фрідріх Енгельс установлює співвідношення між класичною німецькою філософією, зокрема філософією Георга Гегеля, Людвіга Фойєрбаха і діалектико-матеріалістичною філософією, формулює основне питання філософії, його характеристики.

Матеріалізм поєднує філософів, які стверджують первинність матерії і вторинність свідомості, а ідеалістичну систему поглядів (ідеалізм) представляють філософи, які наголошують на первинності свідомості і вторинності матерії.

При розгляді сьомого питання потрібно звернути увагу на те, що філософія здавна прагнула не просто охопити, а й поєднати усі знання про світ в єдину систему.

Слід охарактеризувати основні розділи філософського знання:

натурфілософію як загальне знання про природу;

метафізику як вчення про надприродне;

онтологію як вчення про буття;

гносеологію як теорію пізнання;

логіку як вчення про закони та форми мислення;

антропологію – вчення про людину як особливу форму буття природи і суспільства;

етику як теорію моралі, знання про моральність;

естетику як теорію чуттєвості, художньої свідомості та мистецтва;

аксіологію як теорію людських цінностей тощо.

А також бажано дати характеристику таких «прикладних філософій»,

як філософія історії, філософія права, філософія мови, філософія релігії, філософія техніки, філософія науки, комунікативна філософія, філософія культури, соціальна філософія тощо.

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 5, 6, 7, 10, 11, 12, 17, 20, 21, 27, 29.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть передумови для виникнення філософії.
2. Що відрізняє міф, релігію та філософію як історичні типи світогляду та форми свідомості?
3. На які розділи поділяється філософське знання?
4. Яке місце філософія займає серед інших систем людського знання про світ?
5. Проаналізуйте співвідношення філософії та науки у розвитку знання про світ.
6. Розкрийте сутність філософії як теоретичної форми світогляду.
7. У чому полягає призначення філософії і як змінювався її предмет в процесі історичного розвитку людства?

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з поглядом на філософію Кримського С.Б. «Філософія – авантюра духу чи літургія смислу?» та охарактеризуйте його. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/149245622.pdf>
2. Сформулюйте відповідь на питання, яке поставлено у назві роботи Яковенко Б. «Що таке філософія? (вступ до трансценденталізму)». URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94198-scho-take-flosofya-vstup-do-transtsendentalzmu.html>

3. Проаналізуйте типи світогляду за уривком з роботи Дільтея В. «Типи світогляду і виявлення їх у метафізичних системах». URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94253-vlgelm-diltey-1833-1911.html>
4. Ознайомтеся з уривком з тексту Кассіра Е. «Міф та релігія». Які основні особливості виділяє автор при характеристиці міфу та релігії? URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94260-mf-ta-relgya.html>

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 2

Тема 2. Антична філософія: космологія та наука

Метою семінару є ознайомлення із панівними тенденціями античної філософії: космоцентризм досократичної філософії, стихійний матеріалізм Мілетської школи, вчення про вогонь Геракліта Ефеського, філософські погляди елеатів, Піфагорійська школа, давньогрецька атомістика.

Основні поняття: космоцентризм, першооснова світу, логос, природні стихії, архе, апорії Зенона, тотожність мислення і буття, вчення про одиниці, гомеомерії, атомістична концепція.

План

1. Космоцентризм досократичної філософії.
2. Натурфілософія мілетської школи: Фалес, Анаксимандр, Анаксімен.
3. Вчення про вогонь Геракліта Ефеського.
4. Філософія елеатів: Ксенофан, Парменід та Зенон. Концепція єдиного буття, тотожності буття і мислення.
5. Піфагорійська школа.
6. Плюралістичні погляди Емпедокла. Вчення Анаксагора про «гомеомерії».
7. Давньогрецькі атомісти: Левкіпп та Демокріт.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Період розвитку філософії від протофілософії VII-VI ст. до н.е. до філософії I ст. н.е. називається античною філософією (Стародавня Греція та

Рим). Для з'ясування логіки становлення філософського знання доцільно виокремити такі періоди: досократики, класичний період – Сократ, Платон, Аристотель, період елінізму (епікуреїзм, стоїцизм, скептицизм, неоплатонізм). Перші мислителі-філософи сформували дедуктивну науку, наслідком чого постала антична філософія як раціоналізований світогляд, який шукає субстанційну основу Всесвіту.

Філософія досократиків розвивалась на Сході (Мілетська школа: Фалес, Анаксимен, Анаксимандр, Геракліт) та на Заході (Піфагор, Емпедокл, Елейська школа: Ксенофан, Парменид, Зенон, Атомісти: Левкіп, Демокріт).

У *першому питанні* йдеться про космоцентризм давньогрецької філософії. У центрі уваги Космос, який описують через метод аналогії: біоморфно (гілозоїзм); техноморфно (Деміург); соціоморфно (богиня справедливості Діке, Космос як держава); на основі цифрових моделей (Піфагор та піфагорійці).

Готуючись до *першого питання*, слід зазначити, що стародавні грецькі мислителі (досократики) здійснили фундаментальний перехід від міфологічного образного мислення (міфосу) до раціонального обґрунтування дійсності (логосу). Головною особливістю їхнього світогляду став космоцентризм. Космос (у перекладі з грецької – «порядок», «краса», «впорядкований світ») постає для них як єдине, цілісне, живе та розумне ціле.

Отже, слід звернути увагу на те, що досократики шукали не просто причини окремих явищ, а Архе – єдину першооснову, субстанцію всього сущого, з якої все виникає і в яку все повертається. Для опису цього незбагненого Космосу перші філософи використовували метод аналогій, переносу відомих їм моделей на структуру Всесвіту. Біоморфна модель (гілозоїзм) описує Космос як величезний живий організм, де навіть каміння має душу, а матерія є принципово живою. Техноморфна модель характеризує Всесвіт, який сприймається крізь призму ремісничої діяльності, як витвір космічного Майстра (Деміурга). Соціоморфна модель

аналізує закони природи ототожнюючи їх із законами полісу. Наприклад, у Геракліта чи Анаксимандра стихії «воюють» або «чинять справедливість» (за законом богині Діке), а Космос є тотальною державою. Цифрова (математична) модель, була запроваджена піфагорійцями та розглядала Космос як гармонію чисел і геометричних пропорцій.

Друге питання присвячено Мілетській школі. На філософське питання «Що є суще?» представники цієї школи відповідали по-різному, виокремлюючи чотири сутності (субстанції): вода, вогонь, повітря, земля.

Мілетська школа (VII–VI ст. до н.е.) є першою історичною формою європейської наукової філософії. Слід розглянути трьох її видатних представників, які послідовно раціоналізували поняття першооснови (архе), відмовляючись від теологічних пояснень Гомера та Гесіода. Фалес Мілетський визначає першоосновою Воду. Але Вода Фалеса – це не просто речовина, а всезагальний рідкий, рухливий принцип, здатний набувати будь-яких форм (твердої, газоподібної). Земля, за Фалесом, плаває у цьому першоокеані, як куля. Анаксимандр робить крок до абстракції та запроваджує поняття Апейрону – безкінечної, невизначеної, якісно нейтральної субстанції. Він зрозумів, що якщо першооснова буде конкретною стихією (наприклад, водою), вона знищить свою протилежність (вогонь). Апейрон знаходиться поза чуттєвим сприйняттям, він керує Космосом через виділення протилежностей (теплого і холодного). Анаксимен обирає першоосновою Повітря. Воно є безмежним, як апейрон, але чуттєво фіксованим. Натурфілософ пропонує геніальний протонауковий механізм утворення речей через розрідження (так повітря стає вогнем) та згущення (перетворюється на вітер, хмари, воду, землю і каміння).

Третє питання – вчення про вогонь Геракліта Ефеського. Геракліт Ефеський (кінець VI - початок V ст. до н.е.) перетворює статичний Космос мілетців на динамічний потік. Його філософія – це перша в історії свідомо сформульована діалектика. Готуючи це питання, сфокусуйтеся на трьох засадничих концептах його вчення. Перша – це Космічний Вогонь як Архе.

На відміну від Мілетської школи, Вогонь Геракліта – це не просто матеріальний першоелемент, а метафора вічної мінливості, процесуальності буття. «Світ не створений нікем із богів і нікем із людей, він був, є і буде вічно живим вогнем, що мірою спалахує і мірою згасає». Закон Всезагального Руху відображає вислів Геракліта «Все тече, все змінюється», що вказує на те, що стабільність речей є ілюзією для наших органів чуття. Не можна двічі увійти в одну й ту саму річку, бо і води вже інші і сама людина змінюється. Поняття Логосу та боротьби протилежностей, а саме Рух Вогню, не є хаотичним; він підпорядкований Логосу – світовому закону, вищому розуму. Логос керує світом через боротьбу протилежностей. Саме напруження між протилежностями (як натягнута тятива лука чи струна ліри) створює світову гармонію.

Четверте питання розкриває геніальну здогадку досократиків, а саме їхнє тлумачення про докорінну відмінність світу видимого та світу уявного, чуттєвого. Світ, який можна помислити логічно та раціонально, та світ, який людина сприймає через органи чуття, є різними світами. Тут необхідно проаналізувати чотири апорії Зенона: дихотомія, Ахіллес і черепаха, стріла Зенона, стадії; звернути увагу на використання Зеноном математичного методу доведення від супротивного. Апорії (парадокси) Зенона свідчать про суперечливість руху, простору та множинність.

Починаючи з філософських пошуків Ксенофана (у іонійських філософів першоелементи були не лише фізичними явищами, але й несли в собі надфізичний аспект, проте ці носії єдності світу були занурені в природу, не змогли викристалізуватися із світоглядної фізики), наголос робиться на бутті. Вперше Парменід, розвинувши поняття єдиного світобога Ксенофана в поняття єдиного буття, поставив питання про співвідношення буття і мислення. Слід поміркувати над парменідовим положенням про те, що буття єдине і нерухоме. Що дає йому право так вважати? І тут не можна не згадати учня Парменіда Зенона зі знаменитими апоріями (міркування, які називались «епіхейрема» і ґрунтувались на законі виключеного третього).

Це була одна із онтологічних протилежностей, зафіксованих людиною у вигляді питання про незмінну сутність предметів і явищ, яка в історичному їх розвитку зберігається як константа.

П'яте питання слід розпочати з Піфагора та його послідовників (VI–V ст. до н.е.), які здійснили радикальний переворот під час пошуку першооснов. Вони вбачали її не в матеріальних стихіях (вода чи повітря), а в кількісних закономірностях. Для них «все сутнісне є Числом». Важливо зрозуміти, що число для піфагорійців – це не абстрактний знак, а онтологічна сутність, просторова тривимірна одиниця, з якої фізично конструюються речі. Під час аналізу слід звернути увагу, що Священний тетрактис – це числа від 1 до 4 у своїй сумі дають 10 (декаду) – символ космічної досконалості. Одиниця (монада) – це точка, двійка (діада) – лінія, трійка – площа (трикутник), четвірка – об'єм (тетраedr). Також піфагорійці відкрили математичні інтервали в музиці (октава, квінта, кварта). Оскільки Космос влаштований гармонійно, рух небесних тіл (планет) підпорядкований тим самим математичним співвідношенням, видаючи прекрасне звучання, яке людина просто не здатна почути («музика сфер»). Отже, світ розвивається через взаємодію протилежностей (межа – безмежне, парне – непарне, світло – темрява). Задача філософії та математики – гармонізувати ці протилежності.

Шосте питання розкриває плюралістичні погляди Емпедокла та вчення Анаксагора про «гомеомерії». Слід зазначити, що Парменід довів, що буття не може виникати з нічого. Тому Емпедокл та Анаксагор відмовляються від пошуку одного Архе і переходять до плюралізму (множинності першооснов). Емпедокл висуває концепцію чотирьох стихій: Землі, Води, Повітря та Вогню. Самим стихіям рух не притаманний. Тому Емпедокл вводить у науковий обіг дві зовнішні динамічні сили, які мають антропоморфний характер: Любов (принцип поєднання) та Ворожнечу (принцип відштовхування). Історія Космосу – це циклічна зміна домінування Любові та Ворожнечі. Анаксагор крокує далі, він стверджує,

що чотирьох стихій замало, адже золото не може виникнути з води. Він вводить поняття «гомеомерій» (однаковоподібних часток) – безкінечно малих матеріальних речей, які містять у собі властивості цілого. У кожній речі є частка всього («все у всьому»), а сутність конкретного предмета залежить від того, яка частка в ньому переважає. Рух цьому хаосу часток надає Нус (Космічний Розум) – тонка сила, яка впорядковує хаос у гармонійний Космос.

У цьому питанні розглядається давньогрецька атомістика. Атомістична концепція Левкіппа та Демокріта (V–IV ст. до н.е.) є вершиною античної космології та безпосереднім фундаментом класичної науки Нового часу. Опрацьовуючи це питання, слід розглянути логічну модель, яка поєднала вчення Геракліта (рух є) та Парменіда (буття незмінне). Демокріт заявляє, що світ складається з двох першооснов Буття (неділимі, вічні частки – атоми) та Небуття (порожнеча). Порожнеча є необхідною умовою для того, щоб атоми могли рухатися. Слід зазначити, що атоми позбавлені кольору, запаху чи смаку. Вони відрізняються один від одного лише чотирма характеристиками: формою (кулясті, гачкуваті, кубічні), розміром, порядком та положенням у просторі. Речі виникають, коли атоми взаємодіють один з одним, і гинуть, коли вони розпадаються. Навіть людська душа, за Демокрітом, складається з найбільш тонких, кулястих атомів вогню. Демокріт повністю заперечує випадковість: «Люди вигадали випадковості, щоб приховати власну нерозсудливість» [2]. Усе в світі відбувається з необхідності, через механічне зіткнення атомів.

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 1, 5, 6, 10, 11, 12, 17, 20, 29, 31, 33, 34, 35.

Питання для самоконтролю

1. Визначте предмет філософії досократичного періоду Стародавньої Греції.
2. Визначте основні ідеї філософії Сократа.

3. Чому філософію Стародавньої Греції ми називаємо космоцентричною?
4. Розкрийте зміст гераклітівського поняття Логосу.

Завдання для самостійної роботи

1. Розкрийте суть космоцентризму досократичної філософії.
2. Охарактеризуйте особливості вчення Фалеса Мілетського.
3. Розкрийте зміст Апорій Зенона.
4. У чому полягає вчення Анаксагора про «гомеомерії».

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 3

Тема 3. Класична філософія Стародавньої Греції

Метою є розгляд класичної та елліністично-римської античної думки: аналіз антропологічного й гносеологічного поворотів, теоретичне осмислення перших метафізичних систем (Платона та Аристотеля), експлікацію логіки як самостійної науки, а також огляд взаємозв'язку філософської рефлексії з емпіричними науковими й інженерними досягненнями Античності.

Основні поняття: антропологічний поворот, софістика, маєвтика, сократична іронія, моральний інтелектуалізм, об'єктивний ідеалізм, ейдос, анамнезис, докса (уявлення), епістеме (знання), аксіологія, Органон, силогістика, категорії, логіка, епохе, геоцентризм.

План

1. Зміна філософської проблематики Античності. Софісти.
2. Філософія Сократа.
3. Теорія пізнання Платона: пізнання як пригадування в філософії Платона.
4. Аристотель як перший античний філософ-енциклопедист, систематизатор та засновник багатьох наук.
5. Зародження логіки як науки. Вчення про категорії та «класична логіка» Аристотеля.
6. Елліністичний період античної філософії: розвиток різноманітних

філософських шкіл у Стародавній Греції і Римі.

7. Огляд античних досягнень у сфері математичних, медичних, природничих наук та розвиток інженерної думки.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Перше питання зосереджує увагу на кардинальному зміщенні філософських поглядів мислителів Стародавньої Греції у V ст. до н.е., як перехід від натурфілософського дослідження Космосу до осмислення людини, соціуму та культури. Головними представниками «антропологічного повороту» виступили софісти – професійні вчителі мудрості та красномовства.

Слід звернути увагу на філософські засади софістики, які базувалися на визнанні відносності будь-якого знання – суб'єктивізму. Необхідно проаналізувати фундаментальну тезу Протагора: «Людина є мірою всіх речей», що скасовувала існування абсолютної, об'єктивної істини [2]. Софісти (Протагор, Горгій) перевели філософію у площину риторики та аргументації. Тогочасні філософи довели, що за допомогою слова можна обґрунтувати будь-яку тезу. Важливо підкреслити, що попри критику та радикалізм, софісти підготували ґрунт для класичної філософії, звільнивши мислення від космологічного догматизму.

Під час розкриття *другого питання* слід звернути увагу на філософію Сократа. Його погляди є свідомою опозицією до софістичного вчення. Сократ погоджується із софістами в тому, що філософія має вивчати людину, а не природу, наполягає на існуванні об'єктивної, загальнообов'язкової істини, яка схована в глибинах людського розуму. Ключовим аспектом філософії Сократа є сократичний діалектичний метод, що складається з двох частин – це сократична іронія (негативна діалектика); руйнування уявного, догматичного знання співрозмовника, доведення його міркувань до логічного парадоксу, що резюмується формулою «Я знаю, що я нічого не знаю». Друга частина – це маєвтика («повивальне мистецтво», «позитивна

діалектика»), де через систему цілеспрямованих питань філософ допомагає людині самостійно визначати загальні поняття (справедливість, благо, мужність).

Слід також розкрити сутність моральності за Сократом, який постулює до нерозривної єдності знання та доброчесності. Людина чинить зло лише через незнання природи добра, а самопізнання – відома установка Сократа («Пізнай самого себе») – є єдиним шляхом до морального буття.

Під час розгляду *третього питання* необхідно детально розглянути гносеологічні погляди Платона, які є прямим наслідком його онтологічного дуалізму (поділу світу на істинне буття – світ ідей / ейдосів, та неістинне – світ матеріальних речей). Оскільки матеріальний світ є мінливим і деструктивним, чуття не можуть дати справжнє знання, а здатні породити лише мінливу думку (Доксу). Центральним об'єктом аналізу має стати концепція анамнезису (пригадування). На підставі платонівської антропології, безсмертна душа людини до свого втілення перебувала у трансцендентній сфері, де безпосередньо споглядала чисті сутності (ідеї добра, краси, істини). Потрапляючи у матеріальне тіло, душа забуває те, що з нею відбувалося у світі ідей. Отже, процес істинного пізнання (епістеме) – це не отримання нового знання ззовні, а пригадування душею того, що відбувалося з нею в світі ідей. Цей процес яскраво ілюструється відомою алегорією печери.

Четверте питання слід розпочати з Аристотеля, який постає в історії як систематизатор античного знання. Слід проаналізувати, як він долає платонівський розрив між ідеєю та річчю через концепцію гіломорфізму, стверджуючи, що сутність буття міститься всередині самої одиничної речі як нерозривна єдність пасивної матерії (можливості) та активної форми (дійсності).

Аристотель уперше здійснив класифікацію наук, поділивши їх на три великі групи: теоретичні (метафізика/перша філософія, фізика, математика) здійснюють пошук істини заради самої істини; практичні (етика, політика)

спрямовані на регулювання людської поведінки та організацію полісу; поетичні/творчі (естетика, риторика) орієнтовані на створення прекрасного чи корисного. Також слід врахувати його внесок у розвиток знань про тваринний світ, психологію (трактат «Про душу») та політичну філософію («Політика»), де людина трактується як «політична істота», що розкриває свою лише в межах держави.

П'яте питання потребує розгляду ідей Аристотеля як «батька формальної логіки». Необхідно проаналізувати працю «Органон» Аристотеля, в якій він розглядає логіку не як окрему предметну науку, а як універсальний інструмент (пропедевтику) наукового мислення взагалі. Також слід звернути увагу на вчення про категорії, у якому Аристотель уперше виділив гранично загальні поняття (субстанція/якість/кількість/відношення) [3]. Також він виділив три фундаментальні закони мислення: закон тотожності, закон виключення суперечності та закон виключеного третього. Необхідно показати їхнє онтологічне та гносеологічне значення. Поряд з цим слід охарактеризувати теорію силогістики Аристотеля. Концепція категоричного силогізму («силогізм через середній термін»), де з двох істинних суджень із логічною необхідністю виводиться нове знання. Слід звернути увагу на дедуктивний характер аристотелівської логіки.

Шосте питання стосується елліністично-римського періоду (кінець IV ст. до н.е. – VI ст. н.е.), у якому виділяється криза класичної полісної системи та вихід філософії на новий рівень. Філософське знання втрачає свій суто теоретичний метафізичний пафос, перетворюючись на практичне мистецтво.

В цей період слід виділити три провідні школи: стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм. Перша школа – стоїцизм (Зенон, Сенека, Марк Аврелій), що розглядає Космос як раціональний Логос. Завдання філософа – досягти стану апатії (безпристрасності), підкоряючись долі та вибудовуючи внутрішню незалежність.

Друга школа – епікуреїзм (Епікур, Лукрецій Кар), що ґрунтується на

засадах атомістичного матеріалізму пропонує шлях до «безтурботності» через звільнення від страху перед богами та смертю, визначаючи благо як помірковану насолоду.

Третя школа – скептицизм (Піррон, Секст Емпірик), що деконструює будь-які претензії на абсолютну істину, пропонує концепцію епохе (утримання від суджень).

Наприкінці слід згадати неоплатонізм (Порфірій, Боецій) як заключний філософський синтез Античності, що об'єднав спадщину Платона й Аристотеля для майбутньої середньовічної схоластики.

Завершальне *сьоме питання* дає можливість продемонструвати, що антична філософія розвивалася в синергії з конкретно-науковим знанням. Особливу увагу слід приділити елліністичній Александрійській школі Мусейону (Храм Муз).

Слід розглянути основні напрями досліджень тогочасних філософів. Математика Евкліда та його фундаментальна праця «Начала» заклали аксіоматичний фундамент геометрії на тисячоліття. Природничі науки та астрономія Аристарха Самоського (перша геніальна гіпотеза геліоцентричної системи), Гіппарха (зоряні координати), Ератосфена (дивовижно точне вимірювання окружності Землі) та Клавдія Птолемея, який створив геоцентричну модель Всесвіту. Медицину зрушили Герофіл та Еразістрат (фундаментальні дослідження нервової системи, кровообігу та анатомії), чийі здобутки узагальнив Клавдій Гален.

Засновником інженерної думки та механіки був Архімед Сиракузький (закони гідростатики, теорія важелів, створення військових машин) та Герон Александрійський (винахід перших автоматичних пристроїв та прототипу парової турбіни – еоліпіла).

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 1, 5, 6, 10, 11, 12, 17, 20, 29, 31, 33, 34, 35.

Питання для самоконтролю

1. Яким чином сократична іронія сприяє знаходженню істини?
2. У чому полягає теорія пізнання Платона (анамнезис)?
3. Наведіть приклади теоретичних, практичних та постичних наук згідно з класифікацією Аристотеля.
4. Яку роль відіграє «середній термін» у структурі аристотелівського категоричного силогізму?
5. Які інженерні винаходи Герона Александрійського свідчать про високий розвиток прикладної античної механіки?

Завдання для самостійної роботи

1. Ознайомтеся з уривком із твору Платона «Апологія Сократа» та проаналізуйте, як саме Сократ обґрунтовує свою філософську місію, сутність свого методу та відому тезу про власне незнання. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94204-platon-apologya-sokrata.html> .
2. Проаналізуйте специфіку платонівської онтології та гносеології за наведеним у хрестоматії уривком «Міф про печеру» (із трактату «Держава»). Які основні особливості раціонального пізнання та процесу «пригадування» (анамнезису) виділяє автор? URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94208-platon-mfe-pro-pecheru.html> .
3. Сформулюйте відповідь на питання про природу мудрості, першопричин буття та зародження логічного мислення на основі уривку з роботи Аристотеля «Метафізика». Чому, на думку автора, саме «подив» є початком філософування? URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94215-arstotel-metafizka.html> .
4. Які соціальні групи складають ідеальну державу у Платона? Для цього прочитайте його твір «Держава».
5. Визначте зміст і функції категорій за Аристотелем.
6. Розкрийте зміст основних законів традиційної логіки за Аристотелем.
7. У чому полягає поняття силогізму у вченні Аристотеля?

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 4

Тема 4. Генеза пізнання у добу Середньовіччя. Доба Відродження: формування науково-філософського світогляду

Метою семінару є розгляд основних філософських ідей доби Середньовіччя та Відродження, визначення зміни предмета філософських міркувань, розгляд впливу географічних, астрономічних, математичних, медичних відкриттів та винаходів Відродження на розвиток науки, формування соціально-політичних утопій.

Основні поняття: *теоцентризм, патристика, схоластика, алхімія, теодицея, універсалії, арабська середньовічна традиція, алхімія, наука, антропоцентризм, цінність людини, гуманізм, пантеїзм, політичний реалізм, натурфілософія, геліоцентризм, соціальні утопії.*

План

1. Теоцентризм середньовічної філософії.
2. Філософія патристики: основні представники та проблематика.
3. Схоластична філософія: основні представники та проблематика.
4. Проблема універсалій.
5. Алхімія як феномен Середньовіччя.
6. Розвиток знання в арабській традиції у добу Середньовіччя.
7. Наукові пошуки у період пізнього Середньовіччя.
8. Гуманізм та антропоцентризм як намагання втілити ідеал людини через синтез моралі та науки.
9. Досвід та практика у діяльності Леонардо да Вінчі.
10. Основні географічні, астрономічні, математичні та медичні відкриття та винаходи Відродження.
11. Розвиток натурфілософії: М. Кузанський, Б. Телезіо та Дж. Бруно.
12. Коперніканський переворот та науково-технічна революція.
Утвердження геліоцентричної системи світу.
13. Соціально-політичні погляди Н. Макіавеллі.
14. Утопічні теорії: Т. Мор та Т. Кампанела.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У першому питанні зверніть увагу на те, як змінюється предмет філософських міркувань. У центрі уваги постають гріх, спокута та спасіння. У добу Середньовіччя філософськими засобами обґрунтовується християнське віровчення. Панівні принципи одкровення та монотеїзму ми знаходимо в юдаїзмі, християнстві та ісламі. Філософія набуває фундаментальної залежності від релігії. За період Середньовіччя філософія пройшла шлях від служниці Богові до звільнення з-під теологічного піклування. Регулятивною ідеєю цього періоду є теологія на противагу естетико-космологічній ідеї Античності та ідеї наукового пізнання Нового часу.

Специфічною рисою світогляду Середньовіччя є теоцентризм. Типовими рисами середньовічного мислення є екзегеза (витлумачення) через ретроспекцію та традиціоналізм. Біблія є єдиним джерелом усіх істин. Істину сповістив Бог. Людина здатна віднайти сенс свого існування через текст та екзегезу філософів (Біблія та її тлумачення). Такі ідеї ми знаходимо в двох базових напрямках Середньовічної філософії: патристиці Аврелія Августина та томізмі Томи Аквінського [3].

У другому питанні слід розглянути основні ідеї та проблематику представників патристики. Тему людини розкриває Аврелій Августин: він звертається до неоплатонізму, Святу Трійцю тлумачить за аналогією здібностей та психічного стану людини, а саме пам'ять – розуміння – воля; минуле – теперішнє – майбутнє. Августин уперше визначає час як лінійний, а не циклічний процес. При цьому вічність є атрибутом Бога, а час – його творінням. Вперше в європейському тексті визначається часова динаміка людини («Сповідь») та історії («Про град Божий»). Душа людини нематеріальна, розумна та безсмертна, вона має початок та не має кінця. Функції душі: мислення, пам'ять, надія, воля, управління тілом, визначальною є воля. Августин розглядає проблему теодицеї – виправдання

Бога.

Третє питання – схоластична філософія: основні представники та проблематика. У схоластиці Томи Аквінського важливим є теорія подвійної істини: знання та віри; відповідно науки і філософії та релігії і теології. Ця теорія вступила в конфлікт з науковим знанням в період зародження наукової картини світу (Миколай Коперник), коли наукові істини стали претендувати на онтологічний статус. Ще одним значущим внеском в розвиток світової філософської думки стало п'ять доказів існування Бога, а саме: Бог існує як: першорухій, перша причина, необхідність, міра досконалості. Ідея Томи Аквінського про зближення науки та релігії набула подальшого розвитку, а томізм та неотомізм стали теоретичною засадою та офіційною доктриною католицизму.

Четверте питання є також важливою темою Середньовіччя, це проблема універсалій (загальних понять, співвідношення загального та одиничного). Необхідно визначити три позиції: реалізм, номіналізм, концептуалізм. Реалісти припускали самостійне існування універсалій (джерелом їхньої позиції були Платонові ідеї), номіналісти доводили, що загальні поняття – лише імена, назви для певної групи чи класу речей (це критичне ставлення до Платонових ідей), концептуалісти займали проміжну позицію. Так, Абельяр як концептуаліст стверджував, що універсалії не мають реальності, реально існують окремі речі, однак універсалії набувають реальності в сфері розуму як поняття, наслідком чого є розумове абстрагування певних властивостей речей.

П'яте питання розглядає алхімію як феномен Середньовіччя. При вивченні цього питання слід відійти від спрощеного розуміння алхімії як суто донаукової, наївної науки. Алхімія постає як унікальний соціокультурний, філософський та психологічний феномен середньовічної доби, глибоко пов'язаний із герметичною традицією та містицизмом. Необхідно проаналізувати теоретичний фундамент алхімії, який спирався на ідею єдності мікрокосму і макрокосму, а також на аристотелівське вчення

про першоматерію та взаємоперехід чотирьох стихій. Слід розкрити сутність пошуку «філософського каменю», акцентуючи увагу на тому, що процес трансмутації базових металів у благородні (золото і срібло) мислився не лише як практична дія, а як духовне очищення самого алхіміка – Велике Творіння. Важливо показати внесок відомих мислителів (Роджера Бекона, Альберта Великого, арабського вченого Джабіра ібн Хайяна) у систематизацію експериментальних методів. Попри свій езотеричний характер, алхімія сформувала емпіричну базу для майбутньої хімічної науки, розробивши технології дистиляції, сублімації, а також уперше відкривши безліч кислот, солей та металургійних сплавів.

У шостому питанні йде мова про розвиток знання в арабській традиції у добу Середньовіччя. Слід звернути увагу на висвітлення значної ролі мусульманського Сходу (арабо-мусульманської філософії та науки) у збереженні та розвитку європейської інтелектуальної спадщини. У часи, коли Західна Європа переживала ранньосередньовічний занепад класичної культури, саме в Багдаді («Будинок мудрості») та Кордові відбувався масштабний переклад, коментування та переосмислення праць Платона й Аристотеля. Слід звернути увагу на напрям фальсафа (арабський аристотелізм) та його провідних представників – Ібн Сіну (Авіценну) та Ібн Рушда (Аверроеса). Необхідно проаналізувати конкретні наукові досягнення арабського світу: по-перше, впровадження нуля та індійсько-арабських цифр Аль-Хорезмі (що заклало основи сучасної алгебри); по-друге, відкриття в анатомії Ібн ал-Хайсама (Альхазена), а також створення монументального «Канону медичної науки» Ібн Сіни, що залишався тривалий час головним підручником лікарів Сходу і Заходу. Отже, слід зробити висновок, що без арабського інтелектуального ренесансу та теорії «подвійної істини» Аверроеса було б неможливим формування пізньосередньовічної західноєвропейської схоластики та університетської науки.

Сьоме питання розкриває наукові пошуки у період пізнього Середньовіччя. Це питання присвячене аналізу внутрішньої кризи

схоластичного методу у XIII–XIV століттях та формуванню наукового мислення Нового часу. Слід детально охарактеризувати діяльність Оксфордської школи (зокрема Роджера Бекона), яка висунула лозунг заміни абстрактного авторитету схоластів авторитетом математичного розрахунку та досвіду. Особливу увагу слід приділити дискусії про універсалії. Потрібно ретельно проаналізувати концепцію радикального номіналізму Вільяма Оккама та його відомий методологічний принцип – «Бритву Оккама». Номіналізм в свою чергу, звільнив природничі науки від теологічного диктату. Отже, необхідно згадати Паризьку школу фізиків (Жан Буридан, Ніколь Орезм) та їхню теорію імпетусу «життєвого пориву» (наданого імпульсу), яка стала першим серйозним критичним кроком до руйнування аристотелівського руху і безпосередньо підготувала ґрунт для класичного закону інерції Галілея.

У восьмому питанні зверніть увагу на соціально-культурні умови розвитку Європи, а саме на Ренесанс та Реформацію. У цей період з'являються нові носії ідеології – міські вищі прошарки (буржуа, бюргери) та монастирські (церковні) інтелектуали. Їхні міркування антифеодальні, тобто спрямовані проти церкви та феодального ладу. Католицизм втрачає свою монополію з появою протестантизму Мартіна Лютера. В інтелектуальних колах панує гуманізм як світське знання, що визнає такі атрибути людського життя, як творчість, розум, цінність земного життя, актуальна життєва позиція.

Теоцентризм Середньовіччя поступається антропоцентризму Відродження. Спадок Античності стає союзником в пізнанні світу, а не недоторканою вищою інстанцією. Відбувається критика схоластики як непохитного знання, поширюється інтерес до практичної корисності знання. Ренесанс перетворює суспільство через поширення світської освіти, а Реформація – шляхом трансформації католицизму.

Антропоцентризм та гуманізм Відродження. У цьому питанні необхідно розкрити сутність переходу від середньовічного теоцентризму до

нової культурно-історичної парадигми – доби Відродження або Ренесансу (кінець XIII – початок XVII ст.). Слід зазначити, що термін «Відродження» уперше ввів італійський живописець Джорджо Вазарі у праці «Життєпис найславніших живописців, скульпторів та архітекторів» – прагнення відродити античні ідеали, цінності, римське право та грецьку мудрість (*humanitas*). Важливо зрозуміти сутність антропоцентризму, що полягає в тому, що людина проголошується вищою цінністю на Землі, творчим центром Всесвіту, створеним за образом і подобою Божою, але наділеним автономною свободою та потенціалом самотворення. На відміну від середньовічного аскетизму, який таврував людське тіло як гріховне, Ренесанс утверджує гармонійну єдність духовного й тілесного. Слід проаналізувати витоки гуманізму через постать Данте Аліг'єрі («Божественна комедія»), який показав творчі можливості людини, що дорівнюють провидінню, та Франческо Петрарки, який обґрунтував право особистості на земне щастя, славу та активну самореалізацію. Гуманізм постає як світське вільнодумство, що протиставляє схоластиці індивідуальну свободу, особисте достоїнство та творчість.

У дев'ятому питанні слід розглянути творчу діяльність Леонардо да Вінчі. Постать Леонардо да Вінчі (1452–1519) має бути проаналізована як найяскравіше втілення ідеалу «ренесансної людини», в діяльності якої художньо-естетичне освоєння світу злилося в єдине ціле з науковим експериментом та інженерним проектуванням. Слід звернути увагу на методологією Леонардо, який категорично відкидав середньовічний схоластичний метод, проголошуючи досвід єдиним критерієм істинності знання («Мудрість – донька досвіду»). Необхідно розглянути його анатомічні дослідження (точні замальовки людського тіла, вивчення функцій органів), які випередили тогочасну медицину. У царині фізики та механіки Леонардо розробляв закони тертя, досліджував опір матеріалів, проектував літальні апарати (прототипи гелікоптера та дельтаплану), парашут, військову техніку та гідротехнічні споруди. Важливо підкреслити, що для Леонардо

живопис (де використовувалися геометричні закони лінійної перспективи та оптичні ефекти) був формою візуального наукового пізнання природи. Його творчість наочно демонструє, як мистецтво Ренесансу виступало інструментом інтелектуального прориву та виховання високоосвіченої особистості.

Десяте питання стосується основних географічних, астрономічних, математичних та медичних відкриттів та винаходів Відродження. У цьому питанні необхідно дослідити науковий фундамент, який зумовив радикальну зміну людського світобачення. Розгляд питання варто розпочати з математичного прориву, а саме аналізу «Книги абака» (1202 р.) Фібоначчі (Леонардо Пізанського), за працями якого математику вивчали аж до часів Декарта. Слід вивчити сутність послідовності чисел Фібоначчі та її зв'язок із золотим перетином – Божественною пропорцією ($\phi = 0,618$), яку Й. Кеплер вважав скарбом геометрії, та її математичні властивості (ділення кожного третього числа на 2, четвертого – на 3, п'ятого – на 5 тощо). Наступним кроком є аналіз винайдення Йоганном Гутенбергом у 1450 році друкарського верстата зі змінними літерами, що прискорило поширення знання. Слід наголосити на хронології Великих географічних відкриттів: 1471 р. – перша обсерваторія; 1492 р. – відкриття Америки Христофором Колумбом; 1498 р. – відкриття морського шляху до Індії Васко да Гамою; 1519-1522 рр. – навколосвітня подорож Фернана Магеллана. Важливо проаналізувати філософське значення цих подій, а саме завдяки компасу та підзорній трубі була сформульована гіпотеза про кулястість Землі, що пливе у нескінченному космічному просторі.

Одинадцяте питання репрезентує розвиток натурфілософії Відродження: М. Кузанський, Б. Телезіо та Дж. Бруно. Кардинал Микола Кузанський знався на математиці, астрономії та географії, що вплинуло на його філософські міркування. Через принцип збігу протилежностей (*coincidentia oppositorum*) він запропонував такі позиції: трансцендентність та іманентність Бога; безкінечний багатокутник тотожний колу; предмет

пізнання – пантеїстичний Бог; діалектичне пізнання сутності і явища.

У гносеології М. Кузанський виходить з принципу «вченого незнання». Пізнання здійснюється через почуття, розум та інтелект. Оскільки розум скінченний, то він пізнає подібності, а не світобудову, інтелект же через споглядання протилежностей осягає світ. Космологічні погляди філософа залишались геоцентричними, проте він руйнував птолемеево-аристотелеву космологію, був попередником Коперника, Кеплера, Галілея, Ньютона.

Окрему увагу слід приділити Бернардіно Телезіо (1509–1588) та його фундаментальній праці «Про природу речей згідно з їхніми власними принципами». Телезіо виступив проти абстрактної метафізики Аристотеля, запропонувавши суто емпіричне, натуралістичне тлумачення світу. Він стверджував, що природа діє за власними об'єктивними законами і має вивчатися за допомогою чуттєвого досвіду (сенсуалізм). За його теорією, в основі всесвіту лежить пасивна матерія та дві протилежності – тепло (джерело руху, життя і розширення) та холод (джерело спокою та згущення) [3].

Джордано Бруно відомий як видатний єретик, сподвижник науки, прообраз сучасного науковця. За його вченням, основний складник буття – це монада – самодостатнє, просте утворення, єдність матеріального та ідеального, об'єктивного та суб'єктивного. Космос є мережею ієрархізованих автономних взаємопов'язаних монад. На засадах принципу «все в усьому» Бруно співвідносить рух та нерухомість; центр та периферію; матерію та форму; ціле та частину. У космології він виходить з безкінечності, динамічності та вічності світу. «Єдине» як форма усіх форм, внутрішня здатність матерії – це праоснова, причина усього сущого. Бог і природа тотожні (пантеїзм). Такі погляди засудила католицька церква. Його звинуватили в єресі і спробі спотворити християнське вчення. Провівши у в'язниці сім років, піддаючись тортурам, він так і не відрікся від своїх переконань, і був страчений інквізицією на багатті. Через 289 років після

його страти, в 1889 році у Римі встановлений пам'ятник Джордано Бруно. Цей пам'ятник символізує вільну людину, яка прийняла мученицьку смерть за свої переконання.

Дванадцяте питання визначає Коперніканський переворот та науково-технічну революцію. Відбувається утвердження геліоцентричної системи світу. Центральним об'єктом аналізу в цьому питанні є руйнування геоцентричної системи Птолемея-Аристотеля та утвердження геліоцентризму, що ознаменувало початок першої глобальної науково-технічної революції. Необхідно детально розглянути діяльність Миколая Коперника (1473-1543) та історію видання його праць «Коментарі» (без математичного обґрунтування) та монументального трактату «Про обертання небесних сфер» (1530 р., виданий 1543 р.). Необхідно показати, що хоча на погляди Коперника впливала антична фізика (вважаючи рух планет суворо круговим і рівномірним), його теорія стала математичним та астрономічним проривом. Слід порівняти концепцію Коперника з догадками давньогрецького мислителя Аристарха Самоського (III ст. до н.е.), підкресливши, що Коперник уперше дав детальне математичне обґрунтування руху Землі навколо Сонця та власної осі, пояснивши видимі рухи планет ефектом спостереження з рухомої платформи. Філософський висновок з цього перевороту отримав назву «принцип Коперника» – заперечення космологічного привілейованого статусу Землі, а отже, і подолання наївного антропоцентризму в астрономії. Цей крок відкрив шлях Галілео Галілею (відкриття телескопу) та Джордано Бруно (концепція нескінченності Всесвіту та множинності світів).

У *тринадцятому питанні* слід розглянути соціально-політичні погляди Н. Макіавеллі. Це питання вимагає осмислення розвитку політичної думки у добу Відродження. Нікколо Макіавеллі (1469–1527) у своєму відомому трактаті «Державець» уперше в історії європейської думки здійснив радикальний розрив із середньовічною традицією підпорядкування політики релігійній моралі та теології. Макіавеллі виступає як засновник

політичного реалізму. Мислитель вважав людську природу егоїстичною, мінливою та схильною до зла, тому єдиною силою, здатною організувати суспільство, є міцна державна влада. Необхідно розкрити сутність поняття «державний інтерес», заради якого правитель має право використовувати будь-які засоби, включаючи підступність, силу та обман, якщо це веде до збереження порядку та цілісності держави (що згодом отримало назву «макіавеллізм»). Важливо розібрати діалектику ренесансних понять у концепції Макіавеллі, а саме особистої доблесті, енергії правителя (Вірту) та об'єктивних обставин, долі чи фортуни, показуючи, що ідеальний правитель має вміти підкоряти фортуналу своїй волі.

Чотирнадцяте питання – це утопічні теорії: Т. Мор та Т. Кампанела. Слід почати з аналізу соціальної утопії, яка виникла як гуманістична відповідь на гострі соціально-економічні суперечності періоду первісного нагромадження капіталу (зокрема, в Англії). Слід порівняти концепції ідеального суспільного устрою Томаса Мора (1478–1535) та Томмазо Кампанелли (1568–1639). Необхідно виділити спільні та відмінні риси їхніх творів. Томас Мор («Утопія») вперше детально описує острівну державу, де повністю ліквідовано приватну власність і грошовий обіг, впроваджено загальну обов'язкову працю, порівну розподіляються матеріальні блага, а вільний час використовується для розвитку наук та мистецтв. Томмазо Кампанелла («Місто Сонця») – філософ створює модель громади, де влада належить вченим-жерцям на чолі з Метафізиком (Сонцем). Окрім ліквідації приватної власності, тут усупільнюється навіть сфера побуту та виховання дітей. Слід зробити висновок, що утопічні теорії Відродження заклали гуманістичний вектор пошуку справедливого суспільства, де наука та освіта є головними рушіями людського блага.

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 5, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 15, 16, 17, 20, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

Питання для самоконтролю

1. Визначте основні риси середньовічної філософії.
2. Визначте хронологічні межі доби Відродження.
3. Хто з відомих діячів доби Відродження вперше запровадив термін «Відродження»?
4. У чому полягають спільні риси та відмінності філософського мислення Античності та доби Відродження?
5. Назвіть основні напрями філософії доби Відродження.
6. Визначте особливості філософського мислення доби Відродження.
7. Як гуманістичні ідеали втілювалися в культурі Відродження?
8. Назвіть основні етапи процесу пізнання за М. Кузанським.
9. У чому полягає суть Коперніканського перевороту і як він змінив світогляд доби Відродження?
10. У чому полягає ідея нескінченності Всесвіту Д. Бруно?
11. Який вплив мали відкриття доби Відродження на подальший розвиток наукового знання?

Завдання для самостійної роботи

1. Опишіть гуманізм та антропоцентризм як основу філософської думки доби Відродження.
2. Визначте основні періоди доби Відродження та охарактеризуйте кожний із них.
3. Визначте основні цінності та ідеали доби Відродження.
4. Назвіть головні винаходи та відкриття доби Відродження.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 5

Тема 5. Проблема пізнання та наукової методології Нового часу.

Німецька класична філософія та її вплив на розвиток

природничих та гуманітарних наук

Метою семінару є концептуальний аналіз трансформації пізнавальних

моделей та світоглядних парадигм від ренесансної натурфілософії до раціоналістичних та емпіричних стратегій Нового часу й трансцендентально-діалектичних систем німецької класичної філософії. Особлива увага приділяється гносеологічній дискусії сенсуалізму, суб'єктивного ідеалізму та скептицизму, детерміністським моделям співвідношення свободи й необхідності в монізмі Спінози та плюралістичній монадології Ляйбніца.

Основні поняття: *емпіризм, раціоналізм, сенсуалізм, вроджені ідеї, табула раса (чиста дошка), суб'єктивний ідеалізм, соліпсизм, скептицизм, агностицизм, феноменалізм, монізм, пантеїзм, субстанція, атрибут, модус, детермінізм, свобода, плюралізм, монада, істина, діалектика, об'єктивний ідеалізм, Абсолютна ідея, позитивізм.*

План

1. Загальна характеристика філософії Нового часу. Наукові методи пізнання.
2. Емпіризм Ф. Бекона та раціоналізм Р. Декарта.
3. Теорія пізнання та вчення про ідеї Дж. Локка.
4. Соліпсизм Дж. Берклі.
5. Скептицизм Д. Юма.
6. Концепція свободи та необхідності в контексті розвитку науки Б. Спінози.
7. Монадологія Лейбніца. Закон достатньої підстави Лейбніца та його значення для логіки та наукової методології.
8. Теорія пізнання І. Канта.
9. Об'єктивний ідеалізм Г. Гегеля. Основні закони діалектики: вчення про розвиток, єдність протилежностей та логічну тріаду.
10. Основні досягнення у природничих та гуманітарних науках у XVIII-XIX століттях.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Вивчення першого питання почніть з усвідомлення зміни світогляду періоду Нового часу від наративу: «Людина створена Богом за його образом і подобою, піддається спокусі, з часів Адама та Єви є гріховною» до наративу «Людина вільна і дорівнює Богові, є елементом в механізмі природи, часткою в океані природної детермінації». Новий час характеризується технічним прогресом, розвитком мореплавства, торгівлі, науки. У цей час формується нове природознавство: Галілео Галілей (закон інерції), Паскаль (закон гідростатики), закон Бойля-Маріотта (про залежність об'єму газу від тиску), Лавуазьє (встановив хімічний склад води). Формами досліджень цих та інших вчених були експеримент, аналіз, класифікація, узагальнення.

Характерні риси філософії Нового часу: пошук метода пізнання (відчуття – розум; інтуїція – міркування; діалектика – математика; аналіз – синтез); філософія як наука на кшталт математики: знання – найвища цінність; активний свободний розум, активна свободна людина. В цей період точиться боротьба між раціоналізмом та емпіризмом. Зверніть увагу на суттєві розбіжності між ними. Так, раціоналізм визнає розум засадою пізнання та дії; ототожнює *causa* та *ratio*; мисляче «Я» пізнає власні логічні зв'язки та відношення. Емпіризм джерелом знання вважає чуттєвий досвід, пізнання – описом цього досвіду, пізнавальну діяльність – комбінацією досвіду.

Розгляд другого питання слід почати з гносеології Френсіса Бекона та Рене Декарта. Френсіс Бекон як засновник експериментального природознавства використовував метод індукції як протилежний метод схоластичній дедукції. Індукцію метафорично називав компасом пароплава науки. Індукція може бути повною та неповною (неувага до заперечення випадків). Відтворив три образи вченого: павук (схоласт), мураха (емпірик) та бджолиний рій (сучасний та майбутній учений). Саме цьому образу притаманні суттєві риси: розподіл праці, ієрархія, узагальнення. Знання

творються пам'яттю, розсудом, уявою (запозичення у Платона). Пізнавальна діяльність – складний процес, на цьому шляху можливі пастки у вигляді примар (ідолів) розуму, які його затьмарюють. Френсіс Бекон вирізняв чотири види ідолів: роду, печери, ринку (площі), театру. Перші два (криве дзеркало та біографія) пов'язані з природою людини, два наступні (суперечність слів та вплив хибних вчень і філософських теорій) – з природою суспільства. Метою науки є користь людству. Відомим висловлюванням Ф. Бекона є те, що «істина є донькою часу, а не авторитету».

Рене Декарт французький філософ, засновник європейського класичного раціоналізму, математик, фундатор аналітичної геометрії. Головним завданням філософії є пошук відповіді на запитання «Яким чином знання набуває характер об'єктивності, всезагальності та необхідності?». Ідеалом такого знання є математика. У гносеології філософ утверджував теорію вроджених ідей (вона схожа на Платонові «пригадування ідей»). До них належали такі ідеї: ідея Бога, числа, тілесності, структурності тіл, принципи логіки, категорії. Для істинного пізнання необхідним є сумнів як критерій чіткості та очевидності. Абсолютною очевидністю для Декарта є «*ergo sum*» – я мислю. Він сформулював чотири правила для правильного міркування: розпочинати з простого та очевидного (аксіома); поділяти кожний складний об'єкт на прості частини та вивчати їх; розташовувати свої думки в певному порядку, без прогалин для безперервності у ланцюгу умовиводів; вважати істинним чіткі положення. При цьому повнота знання існує як регулятивна ідея.

Важливою темою філософії Нового часу є тема субстанції (граничної засади буття). Рене Декарт був представником дуалізму: існує дві субстанції – мисляча (непротяжна та неподільна) та матеріальна (рухлива, протяжна, поділяється на частини).

Третє питання – це теорія пізнання та вчення про ідеї Дж. Локка. При аналізі філософської спадщини Джона Локка (1632–1704) необхідно

зосередитися на його ролі як основоположника класичного новоєвропейського емпіризму та сенсуалізму. У своїй фундаментальній праці «Досвід про людське розуміння» мислитель здійснює радикальну критику раціоналістичної концепції «вроджених ідей» Р. Декарта. Локк переконливо доводить, що людська душа від народження є «чистою дошкою» (*tabula rasa*), на якій подальше життя і досвід залишають свої візерунки. Слід звернути увагу на структуру досвіду, який, за Локком, поділяється на зовнішній (відчуття, що виникають внаслідок дії матеріальних предметів на органи чуття) та внутрішній (рефлексія – спостереження розуму за власною діяльністю).

Особливу увагу варто приділити його класифікації ідей. Він розділяє їх на прості (первинні, нерозкладні елементи сприйняття, отримані через органи чуття) та складні, які розум конструює самостійно шляхом порівняння, поєднання та абстрагування простих ідей. Важливим пунктом дискусії має стати вчення про первинні та вторинні якості. Первинні якості (протяжність, фігура, об'єм, рух) Локк вважав об'єктивно притаманними самим тілам, тоді як вторинні якості (колір, звук, смак, запах) постають у нього суб'єктивними, оскільки вони відбивають не саму природу речі, а лише спосіб її сприйняття людськими органами чуття під впливом первинних якостей. Слід зробити висновок, що гносеологія Локка заклала методологічну базу для розвитку природознавства XVII–XVIII століття, зорієнтувавши науку на експериментальне вивчення фактів.

У четвертому питанні слід розглянути соліпсизм Дж. Берклі. Розгляд поглядів Джорджа Берклі (1685–1753) вимагає від глибокого розуміння сутності суб'єктивного ідеалізму, радикальні форми якого межують із соліпсизмом. Головні ідеї беркліанської критики були спрямовані проти локківського матеріалістичного емпіризму та самого поняття «матеріальна субстанція». Берклі доводив, що якщо ми пізнаємо світ лише через відчуття, то ми не маємо права стверджувати існування чогось, що лежить поза межами цих відчуттів. Він заперечує поділ якостей на первинні та вторинні,

зазначаючи, що протяжність чи рух є настільки ж суб'єктивними психічними станами людини, як і колір чи смак. Необхідно детально розібрати та прокоментувати знаменитий гносеологічний постулат Берклі: «Існувати – означає бути сприйманим». З цієї позиції, речі не мають самостійного об'єктивного буття, вони є лише стійкими комбінаціями наших відчуттів (ідей). Послідовне проведення цієї думки неминуче веде до соліпсизму – філософської позиції, за якої визнається реальність лише власного «Я» та його свідомості, тоді як увесь зовнішній світ оголошується ілюзією. Слід звернути увагу на те, як сам Берклі намагався уникнути цього абсурдного висновку. Він уводить у свою систему концепцію Бога як універсального, абсолютного буття. Отже, соліпсизм Берклі трансформується у специфічну версію об'єктивного ідеалізму на релігійній основі.

У *п'ятому питанні* скептицизм Д. Юма. Вивчення філософії Девіда Юма (1711–1776) має на меті розкриття сутності новоєвропейського агностицизму та феноменалізму. Слід наголосити, що Юм довів суб'єктивний емпіризм Берклі до його логічного завершення, спрямувавши свій скептицизм як проти об'єктивного існування матерії, так і проти релігійних догматів про субстанційність духовної сили чи Бога. Необхідно проаналізувати його поділ психічних перцепцій на два класи: «уявлення» (сильні безпосередні відчуття) та «ідеї» (бліді копії сприйняття у нашій пам'яті та уяві). Юм стверджував, що ми замкнені у просторі власних сприйняття і не можемо знати, що є їхньою причиною – матеріальний світ чи Бог. Головним моментом для обговорення має стати Юмовська критика принципу причинності, яка завдала впливу по тогочасній науковій методології. Юм доводив, що причинно-наслідковий зв'язок не можна вивести ні з логічного аналізу, ні з безпосереднього чуттєвого досвіду. Ми бачимо лише просторову суміжність та часову послідовність подій (подія Б настає після події А), але ми ніколи не бачимо самої «необхідної сили», яка їх пов'язує. Скептицизм Юма продемонстрував обмеженість, однобічного

емпіризму та поставив перед європейською думкою проблему пошуку нових, позадосвідних (апріорних) засад наукового знання, що стало безпосереднім поштовхом для «критичної філософії» І. Канта.

Шосте питання стосується концепції свободи та необхідності в контексті розвитку науки Б. Спінози. Бенедикт Спіноза був представником монізму: субстанція одна – Бог – має два атрибути: протяжність та мислення, одиничні речі – це модуси субстанції, на відміну від Готфріда Ляйбніца, який поділяв позицію плюралізму: субстанція – це монада (неподільна), її сутність в дії, активності, змінності, монад багато, існує певна ієрархія. У цьому питанні слід також розглянути альтернативу дуалізму Декарта, запропоновану Бенедиктом Спінозою (1632–1677), у контексті панівного в XVII столітті механістичного світогляду. Спіноза виступає як радикальний представник монізму. Слід детально пояснити його тезу про існування лише однієї, єдиної та нескінченної субстанції, яка є причиною самої себе. Цю субстанцію філософ ототожнює з Богом і Природою, формулюючи пантеїстичну формулу «Бог є Природа». Субстанція має нескінченну кількість атрибутів (сутнісних характеристик), з яких людському розуму відкриті лише два: протяжність та мислення. Спіноза визначає модуси – тимчасові стани або прояви єдиної субстанції.

Важливо проаналізувати моністичний детермінізм впливає на розуміння свободи та необхідності. У Всесвіті Спінози панує абсолютна причинна зумовленість, випадковостей не існує, а уявлення про «свободу волі» є лише ілюзією, яка виникає через те, що люди усвідомлюють свої бажання, але не знають причин, які ці бажання викликали. Звідси виводиться класичне раціоналістичне визначення, що свобода є усвідомленою необхідністю. Свобода досягається не через свавілля дій, а через інтелектуальне пізнання об'єктивного порядку природи. Слід розглянути плюралізму Готфріда Ляйбніца, який вважав, що світ складається з безлічі самостійних субстанцій монад.

У питаннях розвитку суспільства філософи Нового часу відстоювали

теорію суспільного договору. Томас Гоббс, виходячи з припущення, що людина за природою є злою, виокремлював два стани суспільства: природний та громадянський. У природному стані людина перебуває в ситуації *Homo homini lupus est*, «війна всіх проти всіх», «війна кожного проти кожного». Такі відносини є загрозливим для людини через самознищення. Тому необхідним є стан громадянський, що передбачає наявність суверенної та обов'язкової влади для всіх. Суспільний договір – це процес усвідомлення людьми негуманності їхнього природного стану та необхідності встановлення стану державності. Люди в своїх діях керуються штучними законами, а їхні інтереси збігаються на підставі домовленостей. Томас Гоббс є представником юридичного мислення, послідовним прихильником правової держави.

У цьому питанні необхідно розглянути монадологію Ляйбніца (закон достатньої підстави) та його значення для логіки та наукової методології. Філософська система Готфріда Вільгельма Ляйбніца (1646–1716) постає як спроба синтезу раціоналізму та емпіризму. На противагу Спінозі, Ляйбніц розробляє концепцію плюралізму субстанцій, викладену в праці «Монадологія». Слід розкрити поняття монади як простої, неподільної, нематеріальної, духовної одиниці буття, що виступає своєрідним «абстрактним атомом». Розвиток Всесвіту пояснюється внутрішньою активністю монад.

Друга частина питання вимагає ретельного аналізу внеску Ляйбніца у формальну логіку та наукову методологію, зокрема через сформульований ним Закон достатньої підстави. Згідно з цим законом, жодне твердження не може вважатися істинним, і жодне явище не може вважатися дійсним без наявності достатньої підстави, чому воно існує саме так, а не інакше. Слід зазначити, як Ляйбніц розділяє всі істини на два типи: «істини розуму» та «істини факту». Цей закон став фундаментальним для класичної науки, вимагаючи від дослідників суворості доказовості, причинного обґрунтування та системності знань.

Восьме питання – теорія пізнання І. Канта. При вивченні гносеології Іммануїла Канта (1724 - 1804), засновника німецької класичної філософії, слід усвідомити сутність здійсненого ним «Коперніканського перевороту у філософії». Замість традиційного уявлення про те, що людське пізнання пасивно пристосовується до зовнішнього світу, Кант довів, що сам об'єкт пізнання конструюється активною структурою нашого розуму. Необхідно проаналізувати логічну класифікацію суджень за Кантом: аналітичні (які лише розгортають уже наявне знання) та синтетичні (які дають нове знання). Останні поділяються на апостеріорні (досвідні) та апріорні (позадосвідні). Головне питання «Критики чистого розуму» звучить так: як можливі синтетичні апріорні судження в математиці, природознавстві та метафізиці?

Необхідно детально розглянути кантівський поділ світу на «речі-в-собі» (об'єктивна реальність, яка існує незалежно від нас, але є принципово непізнаваною) та явища (феномени) – світ речей, якими вони постають перед людиною у процесі пізнання. Процес пізнання проходить три сходи: по-перше, чуттєвість, яка впорядковує хаос зовнішніх відчуттів за допомогою вроджених, апріорних форм споглядання – простору і часу; по-друге, розсудок, який синтезує чуттєві дані за допомогою 12 апріорних категорій мислення (кількість, якість, причинність тощо), перетворюючи їх на наукові закони «для нас»; по-третє, розум, який прагне досягнути абсолютне, але виходячи за межі досвіду утворює антиномії чистого розуму – суперечності у законі (світ є складним і неподільним, в світі все можна поділити тощо). Кантівський агностицизм поєднав ідеалізм та матеріалізм, заклавши основу для розвитку діалектичної логіки.

Дев'яте питання присвячено об'єктивному ідеалізму Г. Гегеля. Слід розглянути основні закони діалектики: вчення про розвиток, єдність протилежностей та логічну тріаду. Розгляд філософської системи Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля (1770 - 1831) вимагає аналізу відомої концепції об'єктивного ідеалізму та всебічної теорії ідеалістичної діалектики.

Основою всього сущого у Гегеля є Абсолютна ідея (Світовий розум), яка перебуває у процесі постійного саморозвитку через інобуття в природі та повернення до самої себе у сфері людського духу й культури. Головна теза мислителя – «усе розумне є дійсним, і усе дійсне є розумним» – фіксує тотожність буття і мислення. Слід звернути увагу на розкритті трьох основних законів діалектики як універсальних законів розвитку мислення та буття. Слід детально проаналізувати зміст кожного закону в гегелівському трактуванні: перший – закон єдності та боротьби протилежностей, який наголошує, що суперечність постає не як помилка мислення, а як внутрішнє джерело, корінь і головний рушій будь-якого саморуху та еволюції; другий закон переходу кількісних змін у якісні, полягає у нагромадженні поступових, кількісних модифікацій у певній точці (міри) призводить до стрибкоподібної зміни якості предмета; третій закон заперечення заперечення, що відображає прогресивний, спіралеподібний характер розвитку, де нова стадія заперечує стару, але зберігає в собі все її позитивне надбання на наступному рівні.

Цей ритм розвитку фіксується у логічній тріаді: теза (початковий стан) – антитеза (заперечення, перехід у протилежність) – синтез (зняття суперечності, де протилежності збігаються). Отже, Гегель вперше представив весь природний та історичний світ як динамічний процес.

Десяте питання репрезентує основні досягнення у природничих та гуманітарних науках у XVIII-XIX столітті. У цьому питанні необхідно узагальнити емпіричний та теоретичний досвід у науковому знанні, який призвів до краху старої механістичної картини світу Ньютона та формування еволюційного бачення природи. Якщо у XVII–XVIII століттях світ розглядався як статичний годинниковий механізм, де форми руху зводилися до простого механічного переміщення інертних корпускул, то межа XVIII–XIX століть докорінно змінює образ реальності. Наука починає виконувати потужні соціальні функції, виникають національні академії та наукові лабораторії, а гасло «Знання є сила» втілюється у винаходах

парового двигуна, залізниць та телеграфу. Необхідно систематизувати основні відкриття за галузями та пояснити їхнє філософське значення. Так, наприклад, у фізиці та хімії відкриття закону збереження і перетворення енергії (Дж. Джоуль, Г. Гельмгольц) довело єдність усіх речей та явищ природи; створення електродинаміки (М. Фарадей, Дж. Максвелл) замінило корпускулярний підхід концепцією фізичного поля; розробка атомно-молекулярного вчення (Дж. Дальтон) та Періодичного закону хімічних елементів Д. Менделєєва поглибили знання про речовину. Обґрунтування клітинної теорії (Т. Шванн, М. Шлейден) виявило єдність, схожість будови та спільне походження всього живого, а еволюційна теорія Ч. Дарвіна («Походження видів», 1859 р.) вказала на природне походження людини.

У гуманітарних науках відбулося виникнення соціології як самостійної науки (О. Конт), розвиток класичної політичної економії (А. Сміт, Д. Рікардо).

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8.

Додаткова література: 5, 6, 7, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17, 20, 21, 24, 25, 31, 33, 34, 35, 36.

Питання для самоконтролю

1. Яка існує різноманітність підходів в історії філософії до розуміння основного питання філософії?
2. Яким чином Дж. Локк пояснює виникнення складних ідей?
3. У чому полягає соліпсизм та як Дж. Берклі?
4. Сформулюйте сутнісну відмінність між субстанційним монізмом Б. Спінози та плюралістичною монадологією Г. Ляйбніца.
5. Визначте класифікацію суджень за І. Кантом?
6. Проаналізуйте категоричний імператив І. Канта та його сутність.

7. Розгляньте основні поняття та принципи діалектики Г. Гегеля.
8. Які існують філософські методи пізнання світу?

Завдання для самостійної роботи

1. Розгляньте «примари» людського розуму за Френсісом Беконом, про які Ви можете дізнатись з його твору «Новий Органон, або справжні вказівки щодо тлумачення природи».
2. Чи користуєтесь Ви правилами міркування Рене Декарта? Наведіть приклади.
3. Проаналізуйте основне питання філософії за роботою Ф. Енгельса «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії». URL: <https://vpered.wordpress.com/2012/11/19/engels-ludwig-feuerbach/>
4. Поясніть в чому полягає антропологічний матеріалізм Л. Фойєрбаха? URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94253-vlgelm-diltey-1833-1911.html>
5. Ознайомтесь з фрагментом тексту Ф. Шеллінга «Про відношення реального та ідеального в природі» і поясніть, як автор трактує сутність матерії і природи. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94253-vlgelm-diltey-1833-1911.html>
6. Поясніть основний принцип «Науки логіки» Г. Гегеля щодо тотожності мислення і буття, як автор його пояснює. URL: <https://westudents.com.ua/glavy/94253-vlgelm-diltey-1833-1911.html>

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 6

Тема 6. Філософія і наука у XIX-XXI ст.

Метою семінару є досягнення панівних тенденцій зміни предмету та методів філософування та систематизація знань щодо основних напрямків, шкіл і представників філософії другої половини XIX-XX століть, знайомство з основним змістом філософських концепцій та ідей, які розвиваються в даний період становлення філософського знання.

Основні поняття: *сциєнтизм, антисциєнтизм, позитивізм, демаркація, верифікація, фальсифікація, конвенціональність, фалібілізм, парадигма,*

наукова революція, феноменологія, інтенціональність, феноменологічна редукція, розуміння, інтерпретація, модерн, постмодерн, постструктуралізм, структуралізм, утилітаризм, прагматизм, революційні наукові відкриття.

План

1. Позитивізм та його різновиди: «перший», «другий» позитивізм, постпозитивізм.
2. Феноменологія Е. Гусерля та фундаментальна онтологія М. Гайдеггера.
3. Утилітаризм (Дж. Бентам) та прагматизм (Ч.-С. Пірс, У. Джеймс, Дж. Дьюї) в американській філософії.
4. Філософські течії модернізму та постмодернізму.
5. Структуралізм та постструктуралізм.
6. Революційні наукові відкриття, інтеграція та диференціація знання у XIX-XXI столітті.
7. Специфіка розвитку науки у XXI столітті.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розкриваючи *перше питання*, необхідно мати на увазі, що неklasична філософія XIX-XX ст. постає як нова парадигма філософської рефлексії проблеми «людина-світ», яка представлена різноплановими філософськими концепціями, відмінними від принципів класичного філософування. Щоб зрозуміти специфіку неklasичної філософії, потрібно її співвіднести з класичною філософією. Для цього згадайте основні риси класичної філософії:

- раціоналізм як провідну рису;
- логічну систему осягнення світу за допомогою понять як раціональних форм пізнання;
- світ постає як раціоналістична система;

- застосовується діалектичне мислення і категорії як універсальні форми пізнання загальних властивостей, взаємозв'язків, закономірностей явищ і процесів.

Щоб зрозуміти глибинні підстави появи нових філософських концепцій у другій половині XIX-XX ст., необхідно звернути увагу на культурні та соціально-історичні чинники становлення некласичного типу філософування:

- наукову революцію кінця XIX- початку XX ст., результатом якої постала некласична наука з відповідною їй картиною світу;
- дві світові війни, що зумовили кризу культури;
- фашизм і тоталітарні режими, що призвели до дегуманізації людини, суспільства, держави;
- революції в технологічній та інформаційній сфері;
- глобальні проблеми.

Некласична філософія є спробою осмислити нову ситуацію через обґрунтування нових принципів світорозуміння. Кризові явища у суспільстві зумовили посилення реакції проти класичного раціоналізму, що знайшло свій вияв у осмисленні ірраціональних аспектів дійсності.

Необхідно окреслити основні риси некласичної філософії:

- критика раціональності – філософській рефлексії піддаються нерозумні або позарозумові чинники, які протиставляються розуму;
- сам розум розглядається як другорядний чинник, який неспроможний осягнути ірраціональні аспекти дійсності і відіграє тільки роль гармонізації людського життя;
- саме життя неможливо осягнути за допомогою понять розуму, але можна «збагнути через переживання повноти життя»;
- основна увага приділяється проблемам людського існування.

Отже, розкриваючи сутність *позитивізму* як сцієнтичного напрямку некласичної філософії, слід обговорити основні етапи розвитку позитивізму. Представники першого позитивізму (Огюст Конт, Джон Стюарт Міл,

Герберт Спенсер) розробляють поняття «позитивне знання», яке має бути достовірним, корисним, спиратися на досвід і підтверджуватися фактами. Генеза такого знання пов'язана з трьома стадіями розвитку пізнання: теологічною (домінування релігійної картини світу, бездоказове знання), метафізичною (абстрактне, умоглядне пояснення) і позитивною (орієнтація на науку та емпіричні дослідження). Філософії відводиться роль систематизації наукових досягнень. *Другий позитивізм, або емпіріокритицизм* (Ернст Мах і Ріхард Авенаріус) обґрунтовує методологічну роль філософії, яка вбачається в розвитку методології наукового пізнання, виходячи із принципів емпіризму і відносного характеру наукового знання. *Третій етап позитивізму неопозитивізм, або логічний атомізм* намагається досягти позитивного знання за допомогою процедур верифікації, фальсифікації та конвенціональності.

Головна проблема даного періоду позитивізму – проблема демаркації, яка пов'язана з встановленням критеріїв відокремлення наукового знання від ненаукового. Необхідно зрозуміти сутність принципу верифікації як головного критерію демаркації через вимогу перевірки теорій за допомогою досвідних даних. У концепції критичного раціоналізму Карл Поппер обґрунтовує принцип фальсифікації – досвідного спростування теорії на відміну від принципу верифікації як досвідного підтвердження. Принцип фальсифікації також постає як критерій демаркації, який означає можливість фальсифікації, спростування наукового знання, яке спрямовано на виявлення умов хибності теорії. Необхідно пояснити, що означає принцип фалібілізму як принципова погрішність знання.

Представники неопозитивізму (Бертран Рассел, Людвіг Вітгенштайн) застосували математичну логіку до аналізу мови науки, метою якого було через прояснення значень понять, звільнити мову науки від метафізичних нашарувань і полісемантичності природної мови. Висловлювання, які не можна перевірити, – позбавлені сенсу. Мова науки має виражати наукові факти. Оскільки на практиці виявилось проблематичним досягнення повної

відповідності між мовою науки і фактами, Людвіг Вітгенштайн розробляє концепцію мовних ігор, де значення визначається через спосіб застосування слова, а мова науки постає поряд з мовою релігії, мовою філософії та буденною мовою – однією із мовних ігор. «Те, що взагалі може бути висловлено, повинно бути висловлено ясно; про те ж, про що сказати неможливо, треба мовчати» (Людвіг Вітгенштайн «Tractatus logico-philosophicus»). Проблема неспівмірності теорії і фактів, а також інші проблеми призвели до кризи неопозитивізму і розвитку постпозитивізму.

Представники *постпозитивізму* (Томас Кун, Пол Фейєрабендт, Імре Лакатос) розвивають методологію дослідницьких програм, теоретичного плюралізму та історичного контексту науки. Вводиться поняття «парадигми» (Томас Кун) наукового знання як висхідної методологічної настанови, що задає способи постановки та аналізу наукових проблем. Парадигми змінюють одна одну в історичному поступі наукового пізнання через наукові революції, які є результатом переосмислення висхідних засад науки і переходом до нової картини світу. Методологічний анархізм Пола Фейєрабендта розглядає науку як соціокультурну практику, яка детермінується соціальними інституціями, зорієнтованими на науку, та науковою спільнотою. Отже, підкреслюється провідна роль соціальних чинників у розвитку науки.

Розкриваючи друге питання щодо головної настанови феноменології Е. Гусерля як науки про чисту свідомість, необхідно звернути увагу на інтенціональність як головну характеристику чистої свідомості, тобто її спрямованості на предмети. Засновник феноменології Едмунд Гуссерль констатує, що людина має справу лише з феноменами. Природа «чистої свідомості» розкривається через специфічну процедуру – «феноменологічну редукцію», яка уможливорює перехід від розгляду конкретних предметів до аналізу їх сутності – даність предметів у нашій свідомості, коли головним для дослідження стає стан свідомості після здійснення «епохе». У процесі редукції залишаються «ноеми» як сенси об'єктів і «ноезіс» як відношення

до цих сенсів. Саме дана структура абсолютних смислів і відносин досліджується феноменологією як чистою наукою. Мартін Гайдеггер як засновник фундаментальної онтології вплинув на розвиток ідей екзистенціалізму. У Гайдеггера існування людини досліджується через поняття «Dasein» (з нім. «ось-буття»). Буття людини пов'язано з можливістю обирати власне існування, яке завжди стає загрозливим з боку втрати його автентичності та перетворення на «безликий натовп» (з нім. Das Man) – несправжнє існування людини. Буття людини супроводжує усвідомленість скінченності «ось-буття», власного існування, в зв'язку з чим «буття присутньо визначено часом». Усвідомлення неминучості смерті допомагає більш глибоко усвідомити власне існування і наповнити його сенсом та відповідальністю за власний вибір.

У *третьому питанні* розглядається утилітаризм (Дж. Бентам) та прагматизм (Ч.-С. Пірс, У. Джеймс, Дж. Дьюї) в американській філософії. Англо-американська філософська традиція XIX–XX століть здійснила помітний поворот від абстрактних метафізичних побудов до аналізу практичного виміру людського буття, дії та пізнання. Засновником класичного утилітаризму виступив Дж. Бентам, який поклав в основу етики та соціальної теорії принцип корисності (утилітарності). Згідно з Бентамом, моральність будь-якого вчинку визначається його здатністю мінімізувати страждання та максимізувати задоволення. Філософ запропонував концепцію «морального числення», за допомогою якого можна математично виміряти обсяг щастя для найбільшої кількості людей. Утилітаризм суттєво вплинув на формування правових і ліберально-економічних інститутів Заходу, хоча й зазнав критики за редукцію духовних цінностей до суто гедоністичних чи прагматичних розрахунків.

Однією з впливових у даний період течій США став прагматизм, який переосмислив традиційні поняття істини, пізнання та досвіду. Чарльз Пірс заклав логіко-семіотичні підвалини напряду, сформулювавши «принцип Пірса». Його значення полягало в сукупності практичних наслідків. Вільям

Джеймс переніс прагматичний метод у сферу психології, релігії та теорії пізнання. Він висунув концепцію прагматичного критерію істини, відповідно до якого істинним є те, що виявляється корисним, ефективним і «працює» в реальному житті. Істина у філософії Джеймса постає не як статична копія дійсності, а як динамічний процес верифікації ідеї через її практичну дієвість.

Джон Дьюї розвинув цей підхід у межах концепції інструменталізму. Він розглядав людське мислення не як пасивне споглядання, а як механізм розв'язання проблем, що виникають у процесі взаємодії людини зі світом. Наукові теорії, моральні норми та соціальні інститути, за Дьюї, є припущеннями які перевіряються соціальною практикою.

Четвертого питання передбачає розгляд філософських течій модернізму та постмодернізму. XX століття характеризується переходом від класичного раціоналізму модернізму до соціокультурної та філософської парадигми постмодернізму. Філософія модернізму (хоч і репрезентувала кризу класичної раціональності через ірраціоналізм, психоаналіз та екзистенціалізм) загалом утримувала віру в наявність універсальних підстав буття, прогрес науки, суб'єктність та можливість досягнення об'єктивної істини. Модерне мислення спиралося на те, що Жан-Франсуа Ліотар згодом назвав «метанаративами» —«великими розповідями» про діалектику, освіту, свободу, сенс історії, істину тощо. Постмодернізм виник як критика, деконструкція та реакція на модернізм. У праці «Постмодерний стан» Ж.-Ф. Ліотар замість універсалізму, лінійності та системності утверджує плюралізм, фрагментарність, децентрацію та локальність «мовних ігор». Жан Бодріяр засновник нової метафізичної теорії, займався дослідженнями культурних законів сучасної постіндустріальної цивілізації і мистецтва постмодернізму, що формувалося на її основі. Вивчав засоби масової комунікації. Ідеї Бодрієра справили величезний вплив на розвиток сучасного мистецтва. Бодріяр увів у популярний обіг такі концепції, як «симулякр», «гіперреальність» і «структурна революція». Сучасна культура,

за Бодріаром, занурена в простір гіперреальності, де медіаінформація та віртуальні образи заміщують об'єктивну дійсність, конструюючи нову соціальну реальність.

П'яте питання присвячено структуралізму та постструктуралізму. Структуралізм і постструктуралізм постають як найважливіші методологічні течії французької філософської думки середини та другої половини ХХ століття, які здійснили кардинальний «лінгвістичний поворот» у гуманітарних науках. Структуралізм (Клод Леві-Стросс, Мішель Фуко на ранньому етапі, Ролан Барт, Жак Лакан) відмовився від суб'єктоцентризму, екзистенціалізму та феноменології. Структуралісти стверджували, що людина, її свідомість, культура та соціальні інститути детерміновані такими структурами, як мова, міфологія, психологія, культура. Клод Леві-Стросс застосував цей підхід до аналізу міфів різних культур, продемонструвавши наявність універсальних механізмів людського мислення.

Постструктуралізм (Жак Дерріда, Жіль Дельоз, пізній М. Фуко) виник як подолання статичності й детермінізму структуралізму. Постструктуралісти піддали сумніву ідею існування універсальної структури. Жак Дерріда розробив метод деконструкції, сутність якого полягає у виявленні в тексті прихованих суперечностей з метою показати, що цей текст можливо по-різному інтерпретувати.

У шостому питанні слід розглянути революційні наукові відкриття, інтеграцію та диференціацію знання у ХІХ–ХХІ століттях. Еволюція наукового знання впродовж цього періоду характеризується чергуванням наукових революцій, які змінювали загальнонаукову картину світу та типи раціональності. ХІХ століття ознаменувалося кризою класичного механіцизму Ньютона завдяки трьом фундаментальним відкриттям: створенню клітинної теорії (Т. Шванн, М. Шлейден), відкриттю закону збереження та перетворення енергії (Р. Майєр, Дж. Джоуль) і обґрунтуванню еволюційної теорії Чарльзом Дарвіном. Ці досягнення

вплинули на розгляд науки як інституту який еволюціонує розширює та поглиблює знання. На межі XIX–XX століть відбулася третя глобальна наукова революція, що знаменувала перехід до неklasичної науки. Відкриття подільності атома, створення квантової механіки (М. Планк, Н. Бор, В. Гейзенберг) та теорії відносності А. Ейнштейна зруйнували уявлення про абсолютний простір, час та причинно-наслідковий детермінізм. Некласична епістемологія продемонструвала, що результати експерименту безпосередньо залежать від засобів спостереження та позиції дослідника. У другій половині XX століття розгортається постнеklasична наука. Її методологічним ядром стали синергетика (І. Пригожин, Г. Гакен), кібернетика (Н. Вінер, В. Глушков) та системний підхід. Об'єктом дослідження постають складні, відкриті, самоорганізовані системи. Цей історичний поступ супроводжувався двома взаємопов'язаними процесами: диференціацією (виокремленням нових вузькоспеціалізованих дисциплін на стиках наук, наприклад, біофізики, геохімії, психолінгвістики) та інтеграцією знання.

Сьоме питання включає розгляд специфіки розвитку науки у XXI столітті. Наука XXI століття функціонує в умовах утвердження постнеklasичної раціональності та набуває статусу технауки. У технауці межа між фундаментальними теоретичними дослідженнями та їх практичними, технологічними утіленнями практично зникає. Науковий пошук з самого початку інтегрований у промислове, комерційне чи соціальне проектування. Провідним трендом сучасної епістемології є конвергенція синергетичне злиття та взаємопроникнення чотирьох основних напрямів: нанотехнологій, біотехнологій, інформаційних технологій та когнітивних наук. Це технологічне поєднання формує принципово нове середовище людського існування та ставить під питання традиційні межі природи людини.

Особливою рисою науки XXI століття стала розробка штучного інтелекту (ШІ). Обробка масивів великих даних за допомогою нейромереж

змінює саму методологію відкриттів. III здатний виявляти закономірності, недоступні для людського розуму, особливо це стосується великих та різноманітних обсягів, як структурованої так і не структурованої інформації.

Рекомендована література

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 2, 3, 5, 6, 7, 10, 11, 12, 15, 17, 20, 21, 25, 31, 32, 34, 35, 36.

Питання для самоконтролю

1. Назвіть основні риси некласичної філософії. Чим специфіка некласичної філософії відрізняється від класичної?
2. Як змінюються основні підходи до пошуку позитивного знання на різних етапах розвитку позитивізму?
3. Що таке «справжнє» і «несправжнє» існування у М. Гайдеггера?
4. У чому полягає сутність феноменологічної редукції Е. Гуссерля?
5. Здійсніть порівняльний аналіз класичного поняття істини (як відповідності знання дійсності) та прагматичної істини В. Джеймса й Дж. Дьюї.
6. Що розуміє Ж.-Ф. Ліотар під поняттям «метанаративів» у культурі постмодерну?
7. Розкрийте зміст поняття «симулякр» у філософії Ж. Бодріяра.
8. Обґрунтуйте причини виникнення штучного інтелекту як феномену ХХІ ст..

Завдання для самостійної роботи

1. Порівняйте течії позитивізму: «перший», «другий» позитивізм, постпозитивізм.
2. Здійснити аналіз наведених першоджерел за темою (на вибір студента), виділивши ключову проблему, понятійний апарат та зазначивши головні ідеї автора: Е. Гуссерль «Криза європейських наук і трансцендентальна

феноменологія»; М. Гайдеггер «Буття і час».

3. Розгляньте як розвиток цифрових технологій та штучного інтелекту впливає на розвиток людини та людства.

СЕМІНАРСЬКЕ ЗАНЯТТЯ 7

ТЕМА 7. Пізнання як предмет філософської рефлексії. Наукова методологія та логічні форми розвитку наукових теорій.

Метою семінару є засвоєння знань щодо сутності пізнання, закріплення та систематизація знань студентів з приводу особливостей та структури пізнавального процесу, характеристики істини та ролі практики у пізнавальному процесі, а також єдності теорії і практики у науковому пізнанні, особливостей теоретичного та емпіричного рівнів пізнання, форм наукового пізнання, опанування дедуктивним та індуктивним методами, а також засвоєння знань щодо особливостей історичного процесу, виявлення його закономірностей та напрямку розвитку; методів пізнання історичної реальності; теорій постіндустріального та інформаційного суспільства, «суспільства ризику».

Основні поняття: *пізнання, істина, знання, методи пізнання, ірраціональне пізнання, раціональне пізнання, ірраціональне або чуттєве пізнання, наукове пізнання, гіпотеза, наукова гіпотеза, поняття, судження, умовивід, наукове пізнання, теорія, практика, емпіричний рівень, теоретичний рівень, науковий факт, наукова проблема, верифікація, фальсифікація, наукова ідея, концепція, науковий закон, парадигма, наукова революція, філософія історії, історичний процес, сенс і призначення історії, суспільство, історичний прогрес, культура, цивілізація, соціокультурний розвиток, «суспільство ризику», техногенне суспільство, інформаційне суспільство, глобальні проблеми людства.*

План

1. Пізнання як суспільно-історичний процес, форма активного людського ставлення до реальності. Взаємодія суб'єкта, об'єкта і предмета пізнання.
2. Особливості теоретичного рівня пізнання на відміну від емпіричного.
3. Наукова істина як процес і результат пізнання. Роль практики у пізнанні.
4. Поняття наукового методу та його значення для науки. Класифікації методів науковою пізнання, рівнів методології.
5. Логіка і методологія наукового пізнання. Принципи та критерії наукового знання.
6. Своєрідність методології природничо-наукового, технічного та суспільствознавчого пізнання.
7. Форми наукового пізнання.
8. Класифікація наук і проблеми періодизації історії науки.
9. Логіко-методологічні проекти філософії науки XX-XXI ст.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

У першому питанні необхідно звернути увагу на те, що пізнання являє собою процес аналізу та усвідомлення дійсності основною метою якого є систематизація та отримання нового знання. Цей процес відбувається в свідомості людини та спирається на історичні надбання та досягнення попередніх поколінь. Людина постійно прагне до пізнання: навколишнього світу, природи, самої себе, іншої людини, процесів які відбуваються навколо неї. При цьому людина прагне вийти за межі дійсності для досягнення істини та знаходження відповідей на поставлені питання.

У філософії поняття «пізнання» досліджується в розділі, який має назву гносеологія, тобто теорія пізнання. Теорія пізнання вивчає можливості вирішення проблем природи, а також їх пізнання. Торкається питань

достовірності та істинності отриманого знання тощо.

Звертаючись до сутності пізнання в історії філософії слід розглянути, як трактували поняття пізнання різні філософи. Так, наприклад, в Античності софісти та Сократ (відомий давньогрецький філософ) поставили питання «Що таке знання?». Шукаючи відповідь на нього, вони розглядали два різних варіанти трактування «істинне знання» та «буденне знання». Платон, в свою чергу, на відміну від попередніх філософів, зазначив, що знання не залежить від індивідуальних особливостей суб'єкта, що пізнає. Істинне знання є всезагальним, а також має об'єктивний характер.

Розглядаючи поняття пізнання, слід торкнутися такого періоду в історії філософії, як XVII-XVIII ст. Це період розвитку європейської філософії. Як раз в цей період і постає проблема пошуку достовірного абсолютного знання, яке виступало би основою та відправною точкою для всього існуючого знання. Так, наприклад, Декарт виділяє «я» – це мислячий елемент, раціональна істина, за допомогою якої ми маємо змогу обґрунтувати все існуюче знання. Наступний період XIX-XX ст. розглядає пізнання як єдність теорії пізнання та онтології. Основними представниками цього періоду є Едмунд Гуссерль, Ернст Мах, Бертран Рассел, що наголошували на тому, що теорія пізнання поєднує в собі риси суб'єктивного та об'єктивного ідеалізму. Пізнавальний процес в філософії є невичерпним джерелом пізнання світу та себе, що надає людині можливість зрозуміти сутність різноманітних явищ і проблем, а також використовувати ці знання для вирішення складних завдань. Поряд з цим він є важливим засобом розвитку інтелектуальних та духовних здібностей людини, а також дозволяє збагачувати знання про світ і власну природу.

Необхідно звернути увагу на поняття «наукове пізнання». Цей вид пізнання є складною і спрямованою діяльністю, яка базується на взаємодії компонентів, таких як суб'єкт пізнання, об'єкт пізнання, предмет пізнання, методи і засоби пізнання, форми пізнання, мовні засоби, результати і цілі пізнавальної діяльності. Слід зосередити увагу на різних аспектах

пізнавального процесу, таких як його об'єктивність, роль досвіду, місце і роль розуму і інтуїції, а також його межі і обмеження. Отже, не варто залишати поза увагою те, що об'єктом пізнавального процесу виступає: об'єктивна реальність, тобто природа; суспільство; певні явища або ситуації; людина як індивід та частина природи, що є мислячою істотою; відносини між людьми в суспільстві; відносини людини зі своїм «я»; засвоєння та отримання знання від попередніх поколінь, завдяки чому людина прагне активно діяти, пізнавати світ та саму себе тощо. Суб'єктом пізнавального процесу виступає той, хто безпосередньо пізнає об'єкт. Але людина сама по собі не може бути суб'єктом пізнання, вона стає ним лише в процесі цілеспрямованої діяльності, що направлена на отримання нового знання. Лише в процесі створення наук, теорій, концепцій, відкриття нових ідей, висунення гіпотез з метою передачі отриманого знання наступним поколінням, людина виступає у ролі суб'єкта пізнавального процесу.

Зупинимось на кожному компоненті для кращого розуміння. Суб'єкт пізнання являє собою окремі особистості або групи людей, які мають певний рівень знань, умінь, навичок, світоглядних та методологічних підходів, пов'язаних з їх діяльністю. Об'єкт пізнання – це фрагмент об'єктивного світу, на який спрямовані думка і дії суб'єкта, що пізнає. Об'єктом може бути усе, що існує в реальному світі і піддається вивченню, від матеріальних об'єктів до абстрактних понять. Предметом пізнання можуть бути закони природи, які можна вивчити експериментально і описати математичними методами.

Крім того, під час дослідження та аналізу об'єкту та предмету пізнання слід звернутися до спеціальних методів та засобів пізнання. До методів належать: спостереження, експеримент, аналіз, синтез, моделювання тощо. До засобів пізнання належать інструменти, технічні засоби, технології. Поряд з цим не слід забувати про аналіз форм пізнання. Форми пізнання можуть бути теоретичними, практичними, експериментальними, аналітичними, інтуїтивними тощо, а мова як знакова система включає

спеціалізовану термінологію, логічні та математичні символи.

Друге питання розкриває особливості теоретичного рівня пізнання на відміну від емпіричного. Чуттєве або ірраціональне пізнання – це процес отримання знання про світ, який відбувається за допомогою органів чуття таких, як слух, зір, смак, нюх. Але чуттєве пізнання формується індивідуально в процесі включення людини в культуру та суспільне життя. Слід визначити такі форми чуттєвого пізнання: відчуття, уявлення та сприйняття. Розкриваючи взаємозв'язок чуттєвого та раціонального, слід звернути увагу на те, що ці аспекти є важливими частинами пізнання. Чуттєве пізнання передбачає сприйняття зовнішнього світу через наші органи чуття, такі як зір, слух, дотик тощо. Раціональне пізнання, з іншого боку, базується на логіці, розумінні причинно-наслідкових зв'язків і абстрактному мисленні. Взаємозв'язок між цими двома формами пізнання полягає в тому, що вони взаємодоповнюють одне одного. Взаємозв'язок чуттєвого та раціонального в пізнанні є одним з головних питань філософії. Ця проблема виникає ще з давніх часів, коли філософи досліджували природу пізнання. Раціональне пізнання можна виразити логічними аргументами та доказами, а ірраціональне або чуттєве пізнання не можна виразити логічними аргументами та доказами. Так, наприклад, емоції, інтуїцію, відчуття важко формалізувати. Слід підкреслити, що ірраціональне є важливим аспектом пізнання. Ще Аристотель вказував на існування двох видів пізнання раціонального та чуттєвого (ірраціонального). Раціональне пізнання передбачає здатність розуміти загальні закономірності та принципи, які лежать в основі феноменів.

Третє питання присвячено проблемі наукової істини як процесу і результату пізнання. Проблема істини традиційно займає центральне місце у філософії науки та епістемології. Наукове розуміння поняття істини суттєво відрізняється від буденних уявлень, релігійних догм чи суб'єктивних думок («докси»). Класичне визначення, походить від Аристотеля, де істина визначається як відповідність знань об'єктивній дійсності. Це філософська

категорія, що позначає ідеал знання, а також спосіб досягнення цього ідеалу. Істина протиставляється омани. Омана є невідповідність знання дійсності, розходження суб'єктивного образу предмету з його об'єктивним праобразом. Це є абсолютизація моменту процесу пізнання, наприклад, омана може бути істиною, яка вже втратила свою актуальність. В добу Середньовіччя теологи взагалі позбавляли права на істинність всього, що перебувало поза божественним світом. Відродження та Новий час «повернули істину на землю», але гостро поставили питання про шляхи її досягнення. Підсумував цю добу І. Кант, який показав, що природа істини нерозривно пов'язана з критерієм істини. Критерій істини є спосіб, за допомогою якого встановлюється чим відрізняється істина від омани. Агностицизм принципово заперечував досягнення істини людським розумом. Діалектичний матеріалізм поставив загальносуспільну практику головним критерієм істини. Слід зазначити основні концепції істини. *Класична або кореспондентська.* Її запропонував Аристотель, який вважав, що «істина – це відповідність знання (чи думок) дійсності» (термін «кореспонденція» означає відповідність). До проблем класичної концепції істини відносять: питання природи дійсності, що пізнається, питання характеру відповідності думок реальності, питання критеріїв істини. *Кореспондентська концепція* істини найбільш поширена серед науковців. За *когерентною концепцією* істина зводиться до проблеми когерентності, тобто саме узгодженості, несуперечності наших знань. *Прагматична концепція* розглядає істинним те, що є корисним [2].

До сновних видів істин належить:

Об'єктивна істина не залежить ні від думки конкретної людини, ні від усього людства. Такий вид істини – це певний ідеал наукового пізнання.

Суб'єктивна істина залежить від свідомості суб'єкта пізнання. Межує з поняттям суб'єктивної реальності. Дуже часто ця істина для індивіда може мати більше значення, ніж об'єктивна.

Абсолютна істина – це повне знання про предмет. Таке знання ніколи

не може бути заперечене.

Відносна істина – це неповне знання про предмет. У науці, як правило, відповідає певному історичному стану розвитку суспільства.

Слід зазначити, що в сучасному світі пізнавальний процес нерозривно пов'язаний з практикою, а також носить суспільно-історичний характер. Так, наприклад, тривалий час в філософії процес пізнання розглядали як процес споглядання суб'єкту за природою тобто об'єктом споглядання, що носив незмінний характер. Отже, особливості пізнавального процесу наступні: реалізація процесу мислення який направлений на отримання знання; створення зразків, образів та прагнення оволодіти достовірним знанням об'єктивної реальності; прагнення до абсолютної істини під час пізнавального процесу. Епістемологічна парадигма діалектичного матеріалізму здійснила коперніканський переворот у теорії пізнання, продемонструвавши, що фундаментальною основою та рушійною силою гносеологічного процесу є не чисте умоглядне споглядання («чистий розум»), а матеріальна предметно-перетворювальна діяльність людства (практика). Саме в процесі практичної взаємодії з природою, людина вперше усвідомлює зв'язки з усіма явищами дійсності. Практика виконує кілька базових функцій, кожна з яких є незамінною для функціонування науки: як основа пізнання вона постає матеріальним базисом для створення «штучних органів чуття людини» (мікроскопи, телескопи), розширюючи межі пізнавальних здатностей суб'єкта.

Четверте питання слід розпочати з розкриття поняття наукового методу та визначення його значення для науки. Метод з грец. означає спосіб пізнання – це спосіб отримання певних результатів у пізнавальній діяльності, який включає пізнання об'єктивних закономірностей, що існують у світі. За допомогою обраного методу людина має можливість найбільш раціональними способами організувати пізнавальну діяльність. У науці метод це – система положень, принципів, категорій та законів. Методологія – це вчення про організацію, засоби та методи практичної та

теоретичної діяльності, її система принципів та способів організації. Слід розглянути класифікацію методів наукового пізнання до якої належать емпіричні, загальнонаукові, теоретичні методи.

Філософія Нового часу (XVII – друга половина XIX ст.) стала поворотним моментом у духовному поступі людства. Її специфіку визначали перша наукова революція (кінець XVI – початок XVII ст.) та перехід до індустріального суспільства. Головним об'єктом філософської рефлексії стала сама наука, яка почала формуватися у своєму сучасному розумінні як спосіб пізнання світу, система знань та соціальний інститут. Новочасний філософський дискурс докорінно оновив античні та середньовічні настанови. На зміну теологічному світогляду прийшла натурфілософія, яка звільнила думку від релігійних уявлень і утвердила переконання в самодостатності природи, що керується об'єктивними законами. Утвердженню природи як універсального принципу сприяли пантеїзм (Бог розчинений у природі) та деїзм (Бог лише створив світ, а далі він діє за власними законами). Завдяки працям Галілео Галілея та Ісаака Ньютона механіка стала взірцевою наукою. Світ почали сприймати як гігантський механізм, де всі процеси підпорядковані жорсткому детермінізму однозначному зв'язку причини і наслідку.

У цей період постала проблема вибору методу пізнання. Була запропонована індуктивно-дедуктивна методологія пізнання. Пізнання орієнтувалося на вилучення суб'єкта, а саме людини, з процесу дослідження для досягнення максимально точного «дзеркального» відображення дійсності. Головними напрямками пізнання стали емпіризм та раціоналізм. Представниками емпіризму були, зокрема, Френсіс Бекон, Томас Гоббс та Джон Локк, які вважали основою пізнання чуттєвий досвід. Як метод емпіризму постала індукція – процес переходу від знання окремих фактів до знання загального. Представниками ж раціоналізму були Рене Декарт, Бенедикт Спіноза, Готфрід Вільгельм Ляйбніц, які стверджували, що джерелом істини є лише розум. Основним методом роздумів раціоналістів

була дедукція, яка, на відміну від індукції, отримувала знання про конкретне через розмірковування узагальненого. Загалом, Новий час, у зв'язку з появою капіталізму та перебігом науково-технічної революції зробив акцент на точні науки. Зокрема, розвивалась математика, де будь-який природний об'єкт розглядався як сукупність кількісних параметрів, які можна виміряти та математично описати, а поєднання теоретичного обґрунтування з практичним дослідом стало обов'язковою умовою науковості. Узальнюючи, можна сказати, що філософія цієї доби заклала основи сучасної наукової раціональності, де ідеалом стало системне, доказове та практично орієнтоване пізнання.

Слід звернути увагу на існуючу кваліфікацію методів наукового пізнання та рівнів методології. Питання класифікації методів наукового пізнання є одним із найбільш дискусійних у філософії науки, що пояснюється як різноманітністю самих методів, так і відмінністю критеріїв, покладених в основу їх систематизації. Найбільш поширеною і методологічно обґрунтованою є класифікація за ступенем загальності та сферою застосування, яка виокремлює три основні групи методів. Перша група *загальнонаукові методи*, що застосовуються в усіх або більшості наукових галузей незалежно від їхньої предметної специфіки. До них належать: *емпіричні методи*, такі як спостереження (цілеспрямоване, систематичне сприйняття явищ з метою отримання первинних даних), експеримент (активне втручання дослідника в перебіг явища з метою вивчення його в контрольованих умовах), вимірювання (встановлення кількісних характеристик об'єкта за допомогою певних одиниць виміру) та опис (фіксація результатів спостереження природною або штучною мовою); *теоретичні методи* такі, як аналіз і синтез (мисленнєве розкладання цілого на частини та зворотне їх поєднання), індукція і дедукція (рух думки від часткового до загального і навпаки), абстрагування (відволікання від несуттєвих властивостей і виокремлення ключових характеристик об'єкта), ідеалізація (побудова уявних об'єктів із граничними властивостями, яких

немає в реальності, наприклад, ідеальний газ, абсолютно тверде тіло), формалізація (відображення змістовного знання у знаково-символічній формі), моделювання (дослідження об'єкта через його заміник – модель). Друга група до них належать: *конкретно-наукові або спеціальні методи*, що застосовуються в межах певних наукових галузей або споріднених галузей знання. Вони визначаються специфікою предмета дослідження. Наприклад, спектрографічний аналіз у хімії, клінічне інтерв'ю в психології, польове дослідження в археології, де кожен із цих методів відображає особливості дослідження з конкретним типом об'єктів і не може бути механічно перенесений в іншу галузь. Третя група включає *філософські методи*, що виступають загальносвітоглядними та загальнологічними орієнтирами наукового пізнання. Серед них особливого значення набуває *діалектичний метод*, що передбачає розгляд явищ у їхньому русі, розвитку і суперечності. Діалектика як методологічний принцип вимагає від дослідника бачити не лише статичний стан об'єкта, а й його внутрішні протиріччя як рушійну силу розвитку. Поряд із діалектичним методом важливу роль відіграють *феноменологічний* (аналіз явищ у їх безпосередній даності свідомості), *герменевтичний* (інтерпретація смислів у гуманітарних науках) та *системний* методи. Поряд із класифікацією методів за ступенем загальності існують й інші. *За характером пізнавальної операції* розрізняють аналітичні та синтетичні методи. *За відношенням до об'єкта* методи поділяють на описові, пояснювальні та прогностичні. *За логічною формою* визначають індуктивні, дедуктивні та гіпотетико-дедуктивні.

Не менш важливим є питання про *рівні методології*. У сучасній філософії науки традиційно виокремлюють чотири рівні методологічного знання. *Перший рівень філософської методології* є найбільш загальним і визначає світоглядні та загальнологічні засади наукового пізнання. На цьому рівні формуються принципи, що регулюють пізнання в цілому: принцип об'єктивності, принцип детермінізму, принцип системності, принцип історизму. Філософська методологія встановлює загальні

орієнтири, в межах яких розгортається будь-яке наукове дослідження. *Другий рівень загальнонаукової методології* охоплює принципи і методи, що застосовуються у багатьох наукових галузях, але не претендують на філософську універсальність. Системний підхід, структурно-функціональний аналіз, синергетика як методологія дослідження складних самоорганізованих систем, належать до загальнонаукової методології. Характерною рисою цього рівня є міждисциплінарний характер (методи, розроблені в одній науці, збагачують інші). *Третій рівень конкретно-наукової методології* являє собою сукупність методів і принципів, що застосовуються в конкретній науковій галузі. Методологія фізики суттєво відрізняється від методології соціології чи лінгвістики, оскільки визначається специфікою предмета, характером досліджуваних об'єктів і традиціями наукової спільноти. *Четвертий рівень методології і техніки дослідження* є найбільш конкретним і раціональним. Він включає процедури збору та обробки емпіричних даних, стандарти проведення експериментів, вимоги до оформлення результатів. Якщо вищі рівні методології відповідають на запитання «навіщо» і «чому», то цей рівень відповідає на запитання «як».

Слід розглянути емпіричні та теоричні методи дослідження. *Емпіричні методи* ґрунтуються на дослідному вивченні об'єкта дослідження. Виділяють наступні методи: *спостереження* – це цілеспрямоване та планомірне сприйняття дійсності, фіксація властивостей об'єкту в свідомості. Завдяки йому накопичується інформація про навколишній світ. Розрізняють безпосереднє спостереження – за допомогою органів чуття, та опосередковане – за допомогою технічних засобів. *Вимірювання* – метод, що дозволяє виявити точні кількісні властивості предмету. *Порівняння* – метод, за допомогою якого встановлюють схожість та розбіжність між двома (або більшою кількістю) об'єктами. *Експеримент* – це штучне відтворення природних умов у яких відбувається контрольований і цілеспрямований вплив на досліджуваний предмет. Експеримент може бути відтворений за

умови дотримання усіх вихідних положень. Особливістю цього методу є те, що дослідник активно втручається в процес. *Опис* – це фіксація засобами мови чи символами результатів спостереження чи експерименту. *Загальнонаукові методи* інакше називають загальнологічними: *аналіз* – розкладення предмету дослідження на частини; *синтез* – з'єднання окремих частин предмета чи сторін в ціле, метод протилежний аналізу; *індукція* – рух думки від пізнання окремого до загального; *дедукція* – виведення часткового або одиничного з загального положення, метод протилежний індукції; *аналогія* – рух думки від пізнання одного одиничного до іншого одиничного, який оминає ціле.

Теоретичні методи спираються на раціональне пізнання. До них належать: *абстрагування* – відволікання від інших властивостей предмета в процесі пізнання з метою поглибленого розгляду певної його сторони; *формалізація* – відображення об'єктів за допомогою символів (слів, термінів, формул); *ідеалізація* – максимальне відволікання від усіх реальних властивостей предмету з одночасною гіперболізацією ознак, які не можна реалізувати в дійсності (матеріальна точна, ідеальний газ тощо); *узагальнення* – встановлення загальних властивостей і відношень, виявлення загального поняття, що відображає суттєві ознаки (за допомогою узагальнення відбувається *класифікація*); *моделювання* – метод заміщення досліджуваного об'єкта подібним йому за властивостями і характеристиками. Моделювання застосовується тоді, коли пряме вивчення об'єкта або неможливо (через дуже малі чи великі розміри), або пов'язані з непомірними затратами. Моделі – це предмети, явища, процеси, які замінюють об'єкт пізнання (оригінал) і є джерелом інформації про нього. *Історичний метод* – відтворює історію об'єкта, що вивчається, у всій його багатогранності, з урахуванням всіх дрібних деталей і випадковостей. *Логічний метод* – логічно відтворена історія об'єкта, що вивчається. Це – дійсна історія, але узагальнена та звільнена від усього випадкового, несуттєвого. *Метод збігу логічного та історичного* – розглядає процес

виникнення й розвитку предмета, яким він є в дійсності, таким, що збігається з історією його осмислення. Логіка пізнання предмета починається з його найзрілішої й найбільш розвинутої форми. У її дослідженні розкривається й відтворюється історія розвитку предмету, а також історія розвитку розуміння даного предмета від його первинної до вищої форми. *Метод сходження від абстрактного до конкретного* – метод теоретичного дослідження, що полягає в русі думки від вихідного поняття, що містить однобічне, неповне знання – абстракцію, і тому виконує роль вихідного пункту сходження, через послідовні етапи поглиблення й розширення пізнання до результату, що дає цілісне, всебічне відтворення в теорії досліджуваного предмета. При цьому в теорії відтворюється історичний рух пізнання від одиничного до універсального, від часткового до загального, від окремого до цілого [3].

П'яте питання стосується логіки і методології наукового пізнання. Функціонування та розвиток науки забезпечується складним логіко-методологічним інструментарієм, який структурує процес дослідження на різних рівнях. Методологія постає як вчення про систему методів, принципів та способів організації практичної й теоретичної діяльності. Традиційно в структурі наукового пізнання виділяють два взаємопов'язані рівні емпіричний та теоретичний, кожен з яких оперує власними логічними методами. Емпіричний рівень спрямований на безпосереднє накопичення, фіксацію та опис фактів дійсності. Основними методами тут виступають спостереження (цілеспрямоване сприйняття об'єкта без втручання в його природне буття), порівняння та експеримент (дослідження об'єкта в штучно створених, контрольованих умовах). Логічною основою емпіричного рівня є індукція, сутність якої полягає у русі думки від поодиноких фактів до загальних емпіричних узагальнень. Теоретичний рівень науки орієнтований на розкриття внутрішніх зв'язків, законів та причин функціонування об'єктів які описуються поняттями. На цьому рівні використовуються такі методи, як ідеалізація (мисленнєве конструювання об'єктів, яких немає в

реальності, наприклад, «ідеальний газ» чи «абсолютно чорне тіло»), абстрагування, моделювання, а також історичний та логічний методи дослідження систем, що розвиваються. Також одним з головних методів є дедукція, сутність методу полягає у русі думки від загальних емпіричних положень до часткових поодиноких фактів. Логіка і методологія сучасної науки засновані на принципі епістемічного взаємодоповнення.

Слід розглянути принципи та критерії наукового знання. Наукове пізнання, на відміну від буденного чи художнього, є суворо нормованою діяльністю, що підпорядкована жорстким критеріям демаркації – відокремлення наукових теоретичних конструктів від ненаукових (псевдонауки, міфів). Центральним методологічним принципом науки є принцип об'єктивності. Сучасна філософія науки виокремлює систему взаємопов'язаних критеріїв науковості знання. Серед них обґрунтованість і доведеність. Наукове твердження не може прийматися на віру; воно мусить спиратися на емпіричні факти або виводитися за логічними правилами з уже встановлених аксіом та законів. Системність як критерій наукового знання зазначає, що поняття, гіпотези, теорії мають бути логічно узгодженими між собою, утворюючи цілісну наукову картину світу. Інтерсуб'єктивність (відтворюваність) свідчить, що результати, отримані одним дослідником у конкретній лабораторії, повинні безперешкодно відтворюватися будь-яким іншим науковцем за умови дотримання аналогічних експериментальних параметрів. У методології ХХ століття (завдяки працям К. Поппера та неопозитивістів) особливого статусу набули критерії верифікації (можливість емпіричного підтвердження теорії через дослідні дані) та фальсифікації (теоретична можливість знаходження фактів, які б спростовували гіпотезу, що свідчить про її відкритість до критики та відсутність догматизму). Жодне знання не може вважатися науковим, якщо воно в принципі не може бути спростованим.

Шосте питання розглядає методологію природничо-наукового пізнання. Природничо-наукове пізнання є однією з найбільш розвинених і

методологічно рефлексивних форм наукової діяльності. Його своєрідність визначається специфікою предмета природи як сукупності матеріальних об'єктів, процесів, явищ, що існують незалежно від людської свідомості, а також особливостями пізнавальних установок і дослідницьких стратегій, що склалися в природознавстві протягом кількох століть.

Фундаментальною рисою природничо-наукового пізнання є орієнтація на об'єктивність і відтворюваність знання. Природничі науки прагнуть до опису законів, що діють незалежно від спостерігача, і вимагають, щоб будь-який результат міг бути відтворений іншим дослідником за аналогічних умов. Ця настанова на інтерсуб'єктивність є однією з головних відмінностей природознавства від інших форм пізнання. Важливою характеристикою є математизація природничо-наукового знання. Починаючи з Галілея, що проголосив математику мовою природи, і до сьогодні кількісний опис явищ і встановлення математичних відношень між ними є ідеалом природничо-наукового пізнання. Математизація забезпечує точність формулювань, однозначність передбачень і можливість строгої перевірки теорій. Водночас вона породжує методологічну проблему: чи є математична структура теорії відображенням реальної структури природи, чи лише ефективним інструментом її опису? Це питання залишається відкритим у філософському дискурсі. Методологія природознавства будується на поєднанні емпіричного і теоретичного рівнів пізнання. Емпіричний рівень представлений методами спостережень та експериментів, що забезпечують фактичну базу дослідження. Теоретичний рівень охоплює побудову гіпотез, формулювання законів і створення теорій, що пояснюють і систематизують емпіричні дані. Між цими рівнями немає чіткого розмежування оскільки теорія визначає, що спостерігати і як інтерпретувати результати, тоді як нові емпіричні дані можуть спонукати до перегляду теоретичних побудов.

Технічне пізнання є специфічною формою науково-пізнавальної діяльності, що вивчає штучно створені системи і процеси, спрямовані на перетворення природного середовища відповідно до людських потреб. На

відміну від природознавства, що прагне до розкриття законів існуючої реальності, технічне пізнання орієнтоване на проектування нової реальності, якої ще не існувало у природі. Ця принципова відмінність визначає своєрідність методологічних підходів у технічних науках. Фундаментальною особливістю технічного пізнання є єдність теоретичного і практичного компонентів. Технічна наука не просто описує або пояснює об'єкти, вона створює знання, безпосередньо придатне для практичного застосування. Технічна теорія є інструментом проектування і конструювання. Це зближує технічне пізнання з інженерною діяльністю. Технічна наука прагне до загальних закономірностей і принципів, тоді як інженерія вирішує конкретні практичні завдання. Головним методом технічного пізнання є проектування (розробка ідеальної моделі майбутнього об'єкта або системи з урахуванням функціональних вимог, матеріальних затрат і критеріїв ефективності). Проектування як метод поєднує у собі елементи теоретичного моделювання, творчого пошуку і практичної перевірки. Його методологічна специфіка полягає у тому, що воно рухається не від явища до його пояснення, а від заданої мети до засобів її досягнення, тобто реалізує телеологічну логіку на відміну від каузальної логіки природознавства. Важливу роль у методології технічного пізнання відіграє моделювання. Технічні моделі бувають матеріальними (фізичні макети, прототипи) і ідеальними (математичні, комп'ютерні моделі). Комп'ютерне моделювання набуло особливого значення в сучасній технічній науці, дозволяючи досліджувати поведінку складних систем до їхнього реального втілення (в авіаційній, космічній, будівельній та інших галузях). Це суттєво скорочує витрати на розробку і підвищує надійність технічних рішень.

Методологія суспільствознавчого пізнання є однією з найбільш дискусійних галузей філософії науки, що зумовлено принциповою своєрідністю суспільства як об'єкта дослідження. Суспільство є не природний об'єкт, що існує незалежно від людської свідомості, а

реальність, що формується самою діяльністю людей, їхніми цінностями, орієнтирами, потребами. Ця обставина визначає специфіку пізнавальних стратегій суспільствознавства і породжує методологічну дискусію про те, чи можуть суспільні науки застосовувати методи природознавства, чи вимагають принципово інших підходів. У центрі цих обговорень перебуває протиставлення пояснення і розуміння як двох фундаментально різних пізнавальних стратегій, сформульоване в неокантіанській філософії кінця XIX – початку XX століття. Вільгельм Дільтей обґрунтував принципову відмінність між науками про природу, що прагнуть до каузального пояснення явищ через виявлення законів, та науками про дух, що мають на меті розуміння смислів людських дій і культурних явищ у їхній унікальності та неповторності. Природне явище можна пояснити, описавши його загальним законом; людський вчинок потребує розуміння через реконструкцію смислу, яким керувався суб'єкт.

Методологія суспільствознавства включає два підходи, що відображають цю фундаментальну відмінність. *Номотетичний підхід* орієнтується на виявлення загальних закономірностей суспільного розвитку, побудову теорій і формулювання законів за зразком природознавства. Він є базовим для економіки, соціології та політології. *Ідеографічний підхід* зосереджується на описі та інтерпретації унікальних, неповторних явищ і процесів. Він переважає в історії, культурній антропології та частині соціології, орієнтованій на якісні методи дослідження.

Сьоме питання присвячене основним формам наукового пізнання. У системі наукового знання теорія постає як вища, найбільш розвинена, логічно обґрунтована та практично доведена форма організації знання, що дає цілісне, системне уявлення про суттєві зв'язки та закономірності частини об'єктивної дійсності. На відміну від розрізнених емпіричних відомостей чи гіпотетичних припущень, наукова теорія є системою, у якій усі компоненти пов'язані правилами логічного виводу. До основних функцій теорії належать пояснювальна (розкриття причин і механізмів

існування феноменів), описова (систематизація фактів у несуперечливій мовній формі) та прогностична (визначення тенденцій розвитку об'єкта в майбутньому) [12].

Науковий факт є фундаментом епістемологічного аналізу, виступаючи головною ланкою, що зв'язує теоретичні побудови з об'єктивною реальністю. Науковий факт характеризується ознаками об'єктивності, достовірності, точності та відтворюваності. Особливе значення в гносеології має аналіз логічного компонента наукового факту. Сучасна методологія остаточно подолала наївний емпіризм, який вважав, що факти є абсолютно незалежними від теорії. Будь-який науковий факт є теоретично обґрунтованим. Це означає, що його фіксація, вимірювання за допомогою приладів та наступний опис здійснюються в межах певної процедури. Науковий факт постає як складний синтез об'єктивного змісту (реальної події) та суб'єктивно-логічної форми його наукової репрезентації.

Науковий пошук розгортається не від фактів до теорій, а від проблем до їхнього теоретичного вирішення. Наукова проблема це «знання про незнання», чітко усвідомлене та сформульоване вченим запитання, що виникає в точці зіткнення наявного теоретичного знання з новими емпіричними фактами, які ці знання неспроможні пояснити. Еволюційний рух проблеми в динаміці теорії проходить кілька обов'язкових етапів: виникнення (зародження), фіксується як поява проблемної ситуації (парадоксу, аномалії), коли стара теорія заходить у глухий кут, виявляючи внутрішні суперечності або невідповідність експериментальним даним; постановка (формулювання), критично важливий етап, оскільки правильне формулювання проблеми часто наполовину наближає до її розв'язання (на цьому етапі відбувається відокремлення дійсної проблеми від псевдопроблем); розробка проблеми, що передбачає її розділення на підпроблеми (мікрозавдання), пошук додаткової інформації, висунення первинних евристичних припущень та вибір методологічного інструментарію; вирішення проблеми є заключним етапом, що здійснюється

шляхом побудови нової гіпотези чи оновлення наявної теорії. Вирішення проблеми вважається завершеним, коли нова теоретична модель не лише узгоджує суперечність, а й демонструє здатність до побудови нового знання, перетворюючи колишню проблему на стандартне завдання («головоломку») для повсякденної наукової практики.

Гіпотеза також є формою наукового пізнання. У науковому пізнанні здійснюється побудова, перевірка, спростування або підтвердження наукової гіпотези. Результати пізнання виражаються переважно в законах, теоріях і наукових гіпотезах. Крім того, слід зупинитися на характеристиці таких понять, як наукова гіпотеза, теорія, закон, наукове дослідження. Наукова гіпотеза – це твердження, яке формується для пояснення певних спостережень або явищ у природі чи суспільстві. Гіпотеза є передбаченням про те, що ми можемо спостерігати, вимірювати під час проведення досліджень або експериментів. Вона може бути підтверджена або спростована на основі даних, які зібрані під час досліджень. Гіпотеза є важливою складовою наукового методу, оскільки вона стимулює дослідника формувати плани досліджень та збирати докази, які підтверджують або спростовують твердження.

Слід розглянути наукову ідею і концепції в становленні наукової теорії, наукового закону. Початком будь-якої теоретичної системи завжди є суб'єктивно-об'єктивний інтелектуальний спалах, що в методології класифікується як наукова ідея. Наукова ідея – це специфічна форма мислення, яка не просто відображає наявний стан об'єкта, а описує тенденції його розвитку, пропонуючи принципово новий спосіб розв'язання наукової проблеми. Логічна функція ідеї є евристичною та регулятивною. Вона виступає інтелектуальним вектором, що вказує напрямок наукового пошуку, інтегрує навколо себе розрізнені емпіричні факти та сприяє висуненню гіпотез. Ідея часто виникає інтуїтивно, як раптовий синтез, що виходить за межі стандартних логічних алгоритмів. У міру свого логічного розгортання та обґрунтування наукова ідея переходить в концепцію.

Концепція (від лат. *conceptio* сприйняття, система) постає як початковий, відносно самостійний етап теоретичного знання, що репрезентує конструктивний задум, щодо досліджуваного предмету. Концепція визначає базові принципи та формує теоретичну основу теорії. Логічна функція концепції полягає в теоретичній систематизації знання, переведенні первинної інтуїтивної ідеї у нову форму наукового пізнання, що є логічним етапом на шляху побудови наукової теорії.

До форм наукового пізнання також належить науковий закон. Науковий закон – це теоретичне твердження, яке відображає об'єктивний, суттєвий, всезагальний, необхідний та повторюваний зв'язок між фундаментальними властивостями чи процесами в межах досліджуваної сфери дійсності. Науковий закон характеризується кількома визначальними рисами. Однією з них є *необхідність*, що виражає необхідний зв'язок між явищами за певних умов. *Всезагальність* охоплює певний клас явищ або процесів. *Повторюваність* закономірний зв'язок відтворюється щоразу, коли наявні відповідні умови. *Верифікованість* як підтвердження або спростовання закону емпіричним шляхом.

Поняття наукового закону нерозривно пов'язане з категорією причинності яка є однією з категорій як наукового, так і філософського мислення. Саме через виявлення причинно-наслідкових зв'язків наука прагне не лише описати, а й пояснити явища, що відбуваються у природі та суспільстві. Класичне розуміння причинності, що сягає Аристотеля і отримало розвиток у філософії Нового часу, передбачає необхідний зв'язок між причиною і наслідком. Лапласівський детермінізм довів цю ідею до логічної висновку, якщо відомі усі сили, що діють на тіла у Всесвіті, і початкові умови, то можна буде передбачити визначені результати. Відтак, науковий закон виступає як математичний вираз необхідного причинного зв'язку [13]. Однак розвиток квантової механіки у XX столітті суттєво ускладнило це уявлення. Співвідношення між науковим законом і науковою теорією є одним із головних питань філософії науки, що безпосередньо

стосується розуміння структури та динаміки наукового знання. Ці два поняття тісно пов'язані, проте не є тотожними і виконують різні функції в системі наукового пізнання. Науковий закон є елементом теорії, але не вичерпує її змісту. Теорія являє собою цілісну систему понять, принципів і законів, що пояснює певну предметну галузь. Закон фіксує конкретний стійкий зв'язок між явищами, тоді як теорія встановлює систему таких зв'язків, пояснює їх походження і дозволяє виводити нові закони як логічні наслідки з вихідних принципів.

Восьме питання розкриває класифікацію наук і проблеми періодизації історії науки. Розвиток наукового знання неминуче супроводжується процесами внутрішньої диференціації, що призводить до побудови раціональної класифікації наук. Історично першу класифікацію запропонував Аристотель, розділивши знання на теоретичне (філософія, фізика, математика), практичне (етика, політика) та поетичне (поетика). У Новий час Ф. Бекон розробив класифікацію, взявши за основу людські здібності: пам'ять (історія), уява (поезія) та розум (філософія і науки). У XIX столітті О. Конт побудував енциклопедичний ряд наук за принципом переходу від простіших і загальних до складніших і специфічних феноменів (математика, астрономія, фізика, хімія, біологія, соціологія). Сучасна епістемологія поділяє науки на три великі блоки: природничі (фізика, хімія, біологія), технічні/точні (математика, кібернетика) та соціогуманітарні (історія, соціологія, філософія), фіксуючи особливості їхнього предметного поля та методів дослідження. Паралельно постає проблема періодизації історії науки, тобто виділення основних історичних етапів її розвитку. У сучасній гносеології визначають періодизацію, що базується на зміні наукових революцій та панівних типів раціональності: класична наука (XVII - кінець XIX ст.) формує механістичну картину світу, утверджує детермінізм. Некласична наука (перша половина XX ст.) заснована на релятивістській та квантовій механіці, руйнує ідею абсолютного простору й часу, доводить, що об'єкт пізнання нерозривно пов'язаний із суб'єктом.

Постнекласична наука (кінець XX - XXI ст.) фокусує увагу на відкритих, самоорганізованих системах (синергетика, штучний інтелект), інтегрує у науку ціннісні, етичні та гуманітарні виміри.

Дев'яте питання стосується логіко-методологічних проєктів філософії науки XX-XXI ст.. Філософія науки XX–XXI століть є однією з найбільш динамічних і продуктивних галузей філософського знання, що сформувала низку конкуруючих і взаємодоповнюючих дослідницьких проєктів. Кожен із них пропонував свою відповідь на фундаментальні питання: що таке наука, як вона розвивається і які повинні бути критерії наукового знання. Логічний позитивізм (Віденський гурток, 1920 – 1930-ті рр.) став першим систематичним логіко-методологічним проєктом у філософії науки XX століття. Його представники Моріц Шлік, Рудольф Карнап, Отто Нейрат та інші прагнули побудувати єдину мову науки, здатну чітко визначити істинні твердження. Основним інструментом для їх підтвердження став принцип верифікації (твердження є науковим і осмисленим лише тоді, коли воно може бути перевірене за допомогою досвіду). Метафізичні та теологічні твердження, що не піддаються верифікації, оголошувалися позбавленими наукового змісту. Логічний позитивізм здійснив значний внесок у розвиток філософії мови і логічного аналізу наукових тверджень. Карл Поппер відкинув принцип верифікації і запропонував натомість принцип фальсифікації (науковим є те твердження, що допускає можливість свого спростування). Жодна теорія не може бути остаточно підтверджена, але може бути спростована у майбутньому [12]. Наука розвивається через висунення сміливих гіпотез і їхнє систематичне намагання спростувати. Поппер відстоював ідею, що будь-яке знання є гіпотетичним і підлягає критичній перевірці. Разом з тим методологія Поппера зазнала критики за надмірну нормативність і невідповідність реальній науковій практиці.

Концепція наукових революцій Томаса Куна кардинально змінила уявлення про розвиток науки. У праці «Структура наукових революцій» (1962) Кун запровадив поняття парадигми – сукупності переконань,

цінностей і технічних засобів, прийнятих науковою спільнотою. Наука розвивається не шляхом поступового накопичення знань, а через чергування нормальної науки (панівна парадигма) і наукових революцій (радикальної зміни парадигми). Концепція Куна відкрила соціально-психологічний та історичний виміри наукового пізнання, що раніше залишалися поза увагою філософів науки. Методологія науково-дослідних програм Імре Лакатоша є спробою примирити нормативні вимоги Поппера з історичними спостереженнями Куна. Лакатош запровадив поняття науково-дослідної програми. Програма є прогресивною, якщо кожна нова теорія в її межах передбачає нові факти та регресивною якщо вона лише пояснює вже відомі.

Епістемологія Пола Фейєрабенда є найбільш радикальним викликом нормативної методології. У праці «Проти методу» (1975) Фейєрабанд стверджував, що жоден методологічний принцип не є достатньо загальним, щоб охопити всю різноманітність наукового пізнання. Реальна історія науки показує, що всі великі наукові відкриття були зроблені шляхом порушення існуючих методологічних принципів. Єдиним принципом, сумісним з реальною наукою, є принцип проліферації (множення і конкуренції несумісних теорій). Ця позиція є не нігілізмом, а захистом пізнавального плюралізму і свободи наукової творчості.

У другій половині XX та початку XXI століття філософія науки збагатилася новими підходами, що вийшли за межі традиційної логіко-методологічної проблематики. Соціальна епістемологія у науковому пізнанні визначає роль наукових спільнот, інститутів у виробництві знання. Постнекласична наука і синергетика відкрили нові методологічні горизонти, пов'язані з дослідженням складних систем, що здатні до самоорганізації, переосмислюють принципи детермінізму і причинності. Отже, логіко-методологічні проєкти філософії науки XX–XXI століття утверджують традицію, в якій кожна нова концепція виникає як відповідь на обмеження попередньої і ставить нові питання перед наступними поколіннями дослідників.

Рекомендована література:

Базова література: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13.

Додаткова література: 2, 4, 6, 9, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 34, 37.

Питання для самоконтролю:

1. Які рівні пізнання існують в філософії?
2. Чи може істина бути об'єктивною, або вона завжди залежить від нашого сприйняття реальності?
3. Дайте визначення поняттю істина.
4. Чи достатньо лише раціонального пізнання для розуміння світу?
5. Роль практики у пізнанні.
6. Що таке «ідеалізований об'єкт» теорії та яка його епістемологічна функція в науковому дослідженні?
7. Розкрийте структуру наукової теорії.
8. У чому полягає сутність наукового факту, наукової ідеї?
9. У чому полягає відмінність між поняттями «науковий закон» та «науковий принцип»?

Завдання для самостійної роботи

1. Проаналізуйте взаємозв'язок чуттєвого та раціонального пізнання за Аристотелем. Аристотель «Метафізика». URL: <https://chitaka.com.ua/knigi/metafizyka/>
2. Розкрийте роль істини у філософії та людському житті. Ф. Ніцше «Так казав Заратустра». URL: <https://www.ukrlib.com.ua/world/printit.php?tid=3781>
3. «Чи існує абсолютна істина, або істина є лише суб'єктивною конструкцією?» Рене Декарт «Медитації про першу філософію» URL: <http://ir.lib.vntu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/24987/document%20%2834%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
4. Розкрийте зміст тези: «Практика є не лише основою пізнання, але і процесом пізнавальної діяльності».

4. КОНТРОЛЬНІ ЗАХОДИ ТА ОЦІНЮВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ

Семестровий контроль з дисципліни передбачений у вигляді заліку, тому РСО включає оцінювання заходів поточного контролю з дисципліни впродовж семестру.

Основними видами навчальних занять є лекція і семінарське заняття.

Рейтингова оцінка здобувача складається з балів, отриманих здобувачем за результатами заходів поточного контролю і заохочувальних балів.

Згідно з «Положенням про систему оцінювання результатів навчання в КПІ ім. Ігоря Сікорського» заборонено оцінювати присутність або відсутність здобувача на аудиторному занятті, в тому числі нараховувати за це заохочувальні або штрафні бали.

Поточний контроль проводиться впродовж семестру у процесі навчання для перевірки рівня теоретичної й практичної підготовки здобувачів на кожному етапі вивчення освітнього компонента.

№ з/п	Контрольний захід	%	Ваговий бал	Кіл-ть	Всього
1.	Робота на семінарських заняттях	72	12	6	72
2	МКР (2 год.) (МКР складається з двох частин по 1 год. кожна)	28	28 (14 x 2)	1 (2)	28
Всього					100

Результати поточного контролю регулярно заносяться викладачем у модуль «Поточний контроль» АС Електронний кампус.

Система рейтингових балів та критерії оцінювання

1. Робота на семінарських заняттях:

Ваговий бал – 12. Максимальна кількість балів на всіх семінарських заняттях дорівнює $12 \text{ балів} \times 6 \text{ видів робіт} = 72 \text{ бали}$.

До видів робіт відносяться: відповіді на семінарах.

Відповіді на семінарських заняттях. Ваговий бал – 12.

Кількість відповідей – 6.

(Максимальна кількість балів – 72).

Чотири рівні оцінювання:

12 балів – відповідь повна, чітка, логічно структурована, містить глибоке розуміння теми, підтверджується аргументами, прикладами або цитатами. Студент відповідає на уточнюючі питання викладача. Відсутні помилки.

11-10 балів – відповідь майже повна, добре структурована, але можуть бути незначні неточності або недостатньо глибокий аналіз.

9-7 балів – відповідь поверхнева, може містити помилки або недоліки в аргументації чи структурі.

0 балів — відповідь відсутня або не відповідає питанню (менше 60% потрібної інформації).

1. Виконання модульної контрольної роботи:

Ваговий бал - **14**. Загальна кількість балів 28 (дві частини МКР) Модульний контроль (максимальна кількість балів за одну частину МКР складає 14):

14 балів – повна, чітка, викладена в певній логічній послідовності відповідь на поставлені питання, що свідчить про глибоке розуміння суті питання, ознайомлення студента не лише з матеріалом лекцій, але й з підручником та додатковою літературою; висловлення студентом власної позиції щодо дискусійних проблем, якщо такі порушуються у питанні; студент демонструє повні й міцні знання навчального матеріалу.

13-12 балів – не зовсім повна або не достатньо чітка відповідь на всі поставлені питання, що свідчить про правильне розуміння суті питання, ознайомлення студента з матеріалом лекцій та підручника; незначні неточності у відповідях.

11-10 балів – не повна відповідь на всі поставлені питання, що свідчить про правильне розуміння суті питання, ознайомлення студента з матеріалом лекцій та підручника; неточності у відповідях.

8-9 балів – відсутність відповіді на певні питання, що свідчить про

поверхове ознайомлення студента з навчальним матеріалом або значні похибки у відповідях.

0 балів – відповідь відсутня або не відповідає питанню (менше 60% потрібної інформації).

Результати контрольних заходів доступні до ознайомлення авторизованим користувачам в їх особистих кабінетах автоматизованої інформаційної системи «Електронний кампус».

Відповідь на тестове завдання з варіантами відповідей оцінюється в 1 б. за правильну відповідь. Проміжна атестація здобувачів вищої освіти є календарним рубіжним контролем, метою проведення якого є підвищення якості навчання та моніторинг виконання графіка освітнього процесу здобувачами.

Критерії оцінювання календарного контролю

Термін контролю	Перший контроль 7-тиждень семестру	Другий контроль 13-тиждень семестру
Критерій: поточні досягнення (рейтинг)	≥ 15 балів	≥ 30 балів

Результати календарного контролю заносяться викладачем у модуль «Календарний контроль» Електронного кампусу.

Заохочувальні бали передбачені за виконання творчих робіт з дисципліни (наприклад, участь у конференції із публікацією тез, в університетських олімпіадах з філософії, участь у конкурсах студентських наукових робіт тощо).

Критерій	Ваговий бал
Участь у конференції із публікацією тез / участь в	10

Штрафні бали не передбачені.

Заохочувальні бали не входять до основної шкали РСО, а їхня сума не може перевищувати 10% рейтингової шкали.

Семестровий контроль: ЗАЛІК

Семестровий контроль проводиться відповідно до навчального плану у вигляді заліку в терміни, встановлені графіком навчального процесу.

Здобувач отримує позитивну залікову оцінку за результатами роботи в семестрі, якщо має підсумковий рейтинг за семестр не менше 60 балів та виконав умови допуску до семестрового контролю.

Умови допуску до заліку: рейтинг ≥ 36 б.

Не виконані умови допуску $\rightarrow$ Не допущено.

< 60 балів $\rightarrow$ залікова к/р.

≥ 60 балів = оцінка (відмінно, дуже добре, добре, задовільно, достатньо, незадовільно). Оцінка може бути підвищена за бажанням за рахунок виконання залікової к/р.

Залік проводиться в період останніх двох тижнів теоретичного навчання у семестрі, як правило, на останньому за розкладом занятті з навчальної дисципліни. Результати контрольних заходів доступні до ознайомлення авторизованим користувачам в їх особистих кабінетах автоматизованої інформаційної системи «Електронний кампус».

Принцип визначення підсумкової оцінки. Рейтингова оцінка доводиться до здобувачів на заліку. Здобувачі, які виконали всі умови допуску до заліку і мають рейтингову оцінку 60 та більше балів, отримують відповідну до набраного рейтингу оцінку без додаткових випробувань.

Якщо оцінка, отримана за залікову контрольну роботу менша ніж за рейтингом, попередній рейтинг здобувача скасовується і він отримує

оцінку з урахуванням результатів залікової контрольної роботи.

Зі здобувачами, які виконали всі умови допуску до заліку та мають рейтингову оцінку менше 60 балів, а також з тими здобувачами, хто бажає підвищити свою рейтингову оцінку, виконують письмову залікову контрольну роботу.

Максимальна сума балів складає **100**.

Залікова контрольна робота складається із 5 питань. Кожне запитання (завдання) оцінюється у 20 балів за такими критеріями:

- 19-20 балів – відповідь на питання викладено правильно, всебічно, безпомилково і логічно;
- 17-19 балів – достатньо повна відповідь, або незначні неточності;
- 15 – 16 балів – достатньо повна відповідь, або незначні неточності;
- 12-14 балів – неповна відповідь, деякі помилки;
- 0 балів – відповідь відсутня, або є цілком невірною, містить менше, ніж 60% необхідної інформації.

Сума балів переводиться у систему оцінювання згідно з таблицею.

Таблиця переведення рейтингових балів до оцінок за університетською шкалою

<i>Кількість балів</i>	<i>Оцінка</i>
100-95	Відмінно
94-85	Дуже добре
84-75	Добре
74-65	Задовільно
64-60	Достатньо
Менше 60	Незадовільно
Не виконані умови допуску	Не допущено

5. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Базова література:

1. Вступ до філософії: Історико-філософська пропедевтика: Підручник / За ред. Г.І. Волинки. Київ : Вища школа, 1999. 624 с.
2. Вступ до філософії: конспект лекцій [Електронний ресурс]: навчальний посібник для здобувачів ступеня бакалавра за всіма освітніми програмами всіх спеціальностей / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Новіков Б.В., Богачев Р.М., Муратова І.А., Бабіна С.І., Костроміна Г.М., Пенюк В.Б., Руденко Т.П., Самарський А.Ю. Електронні текстові дані (1 файл : 316 Кбайт). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 114 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/48432>.
3. Вступ до філософії: методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за всіма спеціальностями та всіма освітніми програмами / КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Новіков Б.В., Богачев Р.М., Костроміна Г.М., Потіщук О.О., Руденко Т.П., Свідло Т.М., Щириця Т.В., Бабіна С.І., Анацька Н.В., Денисенко Н.В., Франко Н.О., Сторожик М.І., Дранник В.А. – Електронні текстові дані (1 файл: 170 Кбайт). – Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. – 101 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/57282>
4. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Філософія: підруч. [2-ге вид.,перероб. і допов.]. Нац. ун-т Юридична академія України ім. Ярослава Мудрого». Харків : Право, 2018. 432 с.
URL: <https://westudents.com.ua/knigi/623-flosofya-danilyan-og.html>
5. Дулуман Є.К. Філософія : курс лекцій/ Є.К. Дулуман, Н.В. Анацька. Київ: НТУУ «КПІ», 2013. 236 с.
6. Екзистенційні виміри в українській філософії: методичні рекомендації для підготовки до семінарських занять. [Електронний ресурс]: навч. посіб. для здобувачів ступеня доктор філософії за спеціальністю 033 «Філософія»/

- КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад.: Новіков Б.В., Богачев Р.М., Руденко Т.П., Костроміна Г.М. – Електронні текстові дані (1 файл: 155 Кбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 82 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/56703>
7. Петрушенко В. Л. Філософія: Підручник. Львів : «Магнолія 2006», 2017. 504 с.
8. Філософські проблеми наукового пізнання [Електронний ресурс] / О. М. Рубанець. – Електронні текстові дані. Суми : Університетська книга, 2013. 228 с. URI <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/32511>
9. Філософія: навч. пос. / Л.В. Губерський [та ін.]; за ред. І.Ф. Надольного. 7-ме вид., стереотип. Київ : Вікар, 2010. 455 с.
10. Філософія: підручник / Є. М. Причепій, А. М. Черній, Л. А. Чекаль 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Академвидав, 2008. 592 с.
11. Філософія: Підручник для студентів вузів / І.В. Бичко, І.В. Бойченко, В.І. Табачковський та ін. Київ: Либідь, 2002. 406 с.
12. Філософські проблеми наукового пізнання [Електронний ресурс] / О. М. Рубанець. – Електронні текстові дані. Суми : Університетська книга, 2013. 228 с. URI <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/32511>
13. Філософські проблеми наукового пізнання : конспект лекцій для змішаної та дистанційної форм навчання здобувачів першого рівня вищої освіти (бакалаврський) всіх спеціальностей ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського. [Електронний ресурс] / Уклад. В.О. Ананьїн, В.В. Горлинський, О. О. Пучков, О. В. Уваркіна: за ред. В.О. Ананьїна. Київ : ІСЗЗІ КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2023. 90 с. URL: <https://ela.kpi.ua/server/api/core/bitstreams/35977aa7-9ee6-484b-afed-62453369a601/content>

Додаткова література:

1. Арістотель, Метафізика / Пер. О. Юдін. Харків: Фоліо, 2020. 300 с.
2. Актуальні проблеми філософії XX-XXI століть: Навчальний посібник / За ред. Ігора Карівця. Львів : «Львівська політехніка», 2020. 240 с.

3. Галушко К. Ю. Гуссерль Едмунд. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол. : В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г Д. С. 259. 518 с.
4. Господарство і суспільство як загальні поняття / Вебер М. Соціологія. Загальноісторичні аналізи. Політика / Макс Вебер; Перекл. з нім., післям. та комент. О. Погорілого. Київ, 1998. С. 67-82.
5. Гринів О.І. Нариси з історії філософії. Львів : Світ, 2018. 430 с.
6. Громов В.Є. Істрія філософії в питаннях та відповідях: навчальний посібник / В.Є. Громов, Н.Ю. Тарасова Дніпропетровськ: НГУ, 2016. 165 с.
7. Добронравова І.С. Новітня західна філософія науки: підруч. для вищих навч. закл. / Добронравова І.С., Білоус Т.М., Комар О.В. Київ, 2008. 216 с.
8. Дойчик М. В. Ідея гідності в історії європейської філософії [Текст] монографія. Видання. 2-ге, доповнене. Івано-Франківськ : Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника, 2018. 394 с.
9. Дробноход М. Екологічний імператив та його виміри / М. Дробноход, Ф. Вольвач. Освіта і управління. 2004. Т. 7. № 2. С. 47-59.
10. Історія філософії: підручник для вищої школи / [авт. колектив: Кремень В.Г. (кер.) та ін.]. 2-ге вид., перероб. та доп. Харків : Прапор, 2003. 768 с.
11. Історія філософії. У 2-х томах: підручник для студ. Вищих навч. Закладів. Т. 2 / В.І. Ярошовець та ін.; за ред. В.І. Ярошовця. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2008. 536 с.
12. Історія філософії України: Підручник. / М.Ф. Тарасенко та ін. Київ: Либідь, 1994. 416 с.
13. Іржавська, АП, Кіреєва, ВО 2022. Відродження в історії європейської цивілізації: передумови, ідеї, адепти. *Вісник Черкаського університету. Історичні науки*. № 2. с. 141-148. URL: <https://history-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4836/5082>

14. Карлікова Я.П. Механіцизм як наслідок розвитку механіки XVII століття. Вісник приазовського державного технічного університету. 2015. Серія: Технічні науки. Вип. 30. Т. 2. С. 45-50.
15. К'єркегор Сьорен. Філософський енциклопедичний словник / В. І. Шинкарук (гол. редкол.) та ін. Київ : Інститут філософії імені Григорія Сковороди НАН України : Абрис, 2002. 742 с.
16. Кисельов М. Ідеальне. Філософський енциклопедичний словник. За ред. В.І. Шинкарука. Київ : Абрис, 2002. С. 233. 742 с.
17. Кривуля О.М. Філософія. Навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2010. 592 с.
18. Ліпський П. Енергетичний імператив, як методологічна основа гарантії екологічної безпеки і безпеки життєдіяльності людини / П. Ліпський. Київ : Вітас-ЛТД, 2010. 12 с.
19. Микитюк О.М. Екологія людини: [підручник для ВНЗ] / О.М. Микитюк, О.З. Злотін, В.М. Бровдій; 3 вид., випр. і доп. Харків : ОВС, 2004. 254 с.
20. Мовчан С.П. Основи філософії науки: навч. посіб. / С.П. Мовчан, О.К. Чаплигін. Харків : ХНАДУ, 2016. 339 с.
21. Муратова І. А. Філософські проблеми наукового пізнання: конспект лекцій / І.А. Муратова; ред.: Б. В. Новіков; Нац. техн. ун-т України «Київ. політехн. ін-т». Київ, 2011. 140 с.
22. Основи наукових досліджень [Електронний ресурс]: навч. посіб. для студ. спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / КПІ ім. ІгоряСікорського; уклад.: Г. Г. Стрелкова, М. М. Федосенко, А. І. Замулко, О. С. Іщенко. Електронні текстові дані (1 файл: 500 Кбайт). Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 120 с.
23. Осокіна Ю. Тойнбі А.Д.. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін., Київ : Парламентське вид-во, 2011. 713 с.

24. Петрушенко В.Л. Гносеологія та епістемологія: Навчальний посібник Львів : «Новий Світ – 2000», 2020. 209 с.
25. Причепій Є.М., Черній А.М., Гвоздецький В.Д., Чекаль Л.А. Філософія: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Видавничий центр «Академія», 2001. 576 с.
26. Рубанець О.М. Філософські проблеми наукового пізнання. Суми : Університетська книга, 2013. 229 с.
27. Сергієнко В.В. Філософські проблеми наукового пізнання: навчальний посібник / В.В. Сергієнко. Кременчук : Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2011. 103 с.
28. Синякевич І.М. Економічні, екологічні та соціальні імперативи як інструмент подолання глобальних екологічних загроз / І.М. Синякевич / Наукові праці Лісівничої академії наук України. 2014. Вип. 12. С. 227–232.
29. **Соціальна філософія:** навчально-методичний комплекс навчальної дисципліни [Електронний ресурс]: навч. посіб. для здобувачів ступеня бакалавра за освіт. програмою **«Публічне управління та адміністрування», спеціальність D4 / 281 Публічне управління та адміністрування/** КПІ ім. Ігоря Сікорського; уклад. : Б.В. Новіков, Р.М. Богачев, Г.М. Костроміна, О.О. Потіщук, Т.П. Руденко. Електрон. текст. дані (1 файл). Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2026. 219 с. URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/80360>
30. Соціальне пізнання : монографія / В. М. Бабаєв, О. С. Пономарьов, С. М. Пазиніч, С. О. Заветний ; за заг. ред. О. С. Пономарьова ; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова. Харків : ХНУМГ, 2014. 320 с.
31. Сторіжко Л.В. Історія філософії: навч. посіб./ Л.В. Сторіжко. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Кременчуцький національний університет ім. Михайла Остроградського. Київ : Фенікс, 2012. 156 с.

32. Танчин І. Шпенглер Освальд // Історія політичної думки. Навчальний енциклопедичний словник – довідник для студ вищ. навч. закл. / за заг. Хоми Н.М. [В.М. Денисенко, Л.Я. Угрин, Г.В. Шипунов та ін.]. Львів : Новий Львів, 2014. С. 726 -727.
33. Філософія: підручник. 3-тє вид., доповн. / Причепій Є.М. та ін. Київ : Академвидав, 2011. 592 с.
34. Філософський енциклопедичний словник / Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України; голов. ред. В. І. Шинкарук. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
35. Філософія: хрестоматія (від витоків до сьогодення): навч. посіб. / за ред. акад. НАН України Л.В. Губерського. 2-ге вид., стер. Київ : Знання, 2012. 621 с.
36. Філософія: підручник / В.С. Бліхар, М.М. Цимбалюк, Н.В. Гайворонюк, В.В. Левкулич, Б.Б. Шандра, В.Ю. Свищо. Вид. 2-ге, перероб. та доп. Ужгород : Вид-во УжНУ. «Говерла», 2021. 440 с.
37. Шпильова Ю.Б., Ільїна М.В. Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету, Київ : 2011. С. 8 -11.

Перелік першоджерел:

Класична філософія

1. Арістотель. Нікомахова етика / Арістотель / Пер. з давньогр., ком. В. Ставнюка. Київ : Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.
2. Арістотель. Політика / Арістотель/ Пер. з давньогр. та передм. О Кислюка. Київ : основи, 2000. 239 с.
3. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко / Київ : Політвидав України, 1990. 348 с.
4. Гегель Г.В.Ф. Основи філософії права, або Природне право і державознавство / Пер. з нім. Р.Осадчука та М.Кушніра. Київ : Юніверс, 2000. 336 с.

5. Гоббс Т. Левіафан / Пер. з англ. Київ, Дух і Літера, 2000 606 с.
6. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст. Київ : Наук. думка, 1991. 541 с.
7. Декарт Р. Міркування про метод, щоб правильно спрямувати свій розум і відшукати істину в науках /Пер. з фр. В. Адрушка і С. Гатальської. Київ : «Тандем», 2001. 101 с.
8. Драгоманов М.П. Вибране (... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні) / Упоряд. та авт. іст.-біогр. нарису Р.С. Міщук, примітки Р.С. Мішука, В.С.Шандри. К. : Либідь, 1991. 688 с.
9. Енгельс Ф. Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори: в 50 т. Т.21. С. 269-317.
10. Кант І. Критика практичного розуму / Пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського; наук.ред. А. Єрмоленко Київ: Юніверс, 2004. 240 с.
11. Кант І. Критика чистого розуму / Пер. з нім. та приміт. І. Бруковського. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
12. Лок Джон. Два трактати про правління / пер. з англ. Павло Содомора. Київ : Наш Формат, 2020. 312 с.
13. Ляйбніц Готфريد Вільгельм. Монадологія /Український переклад Павла Бартусяка під редакцією Олега Хоми). Журнал Sententiae, XXVIII. 2013. № 1. С. 151–177.
14. Мак'явеллі Нікколо. Флорентійські хроніки; Державець/ Пер. з іт. А. Перепадя. Київ : Основи, 1998. 492 с.
15. Платон. Держава/ Пер. з давньогр Д.Коваль. Київ : Основи, 2000. 355 с.
16. Руссо, Жан-Жак. Про суспільну угоду, або принципи політичного права/ Пер. з фр. та ком. О. Хома. Київ : Основи, 2001. 349 с.
17. Сковорода Г. С. Сад божественных песней. Твори: у 2–х т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.
18. Сковорода Г.С. Кольцо. Разговор дружеский о душевном мире. Твори: у 2–х т. Київ : АТ «Обереги», 1994. Т. 1. 528 с.

19. Франко І. Мислі об еволюції в історії людськості. Зібр тв. : У 50 т. Київ, 1986. Т.45. 400 с.

Некласична філософія

1. Гадамер Г.-Г. Актуальність прекрасного. Герменевтика і поетика: Пер. з нім. Київ : Юніверс, 1991. С.51-99.
2. Гьосле В. Практична філософія в сучасному світі / Пер. з нім., примітки та післямова Анатолія Єрмоленка. Київ : Лібра, 2003. 248 с.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації. Пер. з нім. А.Єрмоленка. Київ : Лібра, 2001. 400 с.
4. Ніцше Ф. Так казав Заратустра. Жадання влади/ Ф. Ніцше : Пер. з нім. Київ: Основи: Дніпро, 1993. 414 с.
5. Ортега-і-Гасет Х. Бунт мас. Вибрані твори / Перекл. з іспанської В. Бурггардта, В. Сахна, О. Товстенко. Київ : Основи, 1994. С.15-139.
6. Поппер К. Відкрите суспільство і його вороги. Пер. з англ. Київ : Основи, 1993. Т.1 : 445 с.
7. Тойнбі А. Дж. Дослідження історії. Т. 1 / Пер. з англ. В.Шовкуна. Київ : Основи, 1995. Т.1. 614 с., Т.2.Пер. з англ. В.Митрофанова, П.Тарашука. 406 с.
8. Юркевич П.Д. З науки про людський дух. Вибране / Упоряд. А.Г. Тихолаз Київ : Абрис, 1993. 350 с.

6. ДОДАТКИ

Додаток 1

Перелік питань для МКР¹

Перелік питань до МКР. Частина.1

1. Джерела філософії. Місце і роль філософії у розвитку людства.
2. Філософія і світогляд: життєво-практичний та теоретичний аспекти світогляду.
3. Історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, науково-філософський.
4. Історична зміна предмету філософії.
5. Основні теми філософських роздумів: людина і світ, мислення і буття.
6. Основне питання філософії.
7. Розмаїття філософських дисциплін та коло проблем, що охоплюються ними.
8. Космоцентризм досократичної філософії.
9. Натурфілософія мілетської школи: Фалес, Анаксимандр, Анаксімен.
10. Вчення про вогонь Геракліта Ефеського.
11. Філософія елеатів: Ксенофан, Парменід та Зенон. Концепція єдиного буття, тотожності буття і мислення.
12. Піфагорійська школа.
13. Плюралістичні погляди Емпедокла. Вчення Анаксагора про «гомеомерії».
14. Давньогрецькі атомісти: Левкіпп та Демокріт.
15. Зміна філософської проблематики Античності. Софісти.
16. Філософія Сократа.
17. Теорія пізнання Платона: пізнання як пригадування в філософії

¹ З дисципліни «Філософські основи наукового пізнання» навчальним планом передбачена модульна контрольна робота, яка розбита на дві частини.

Платона.

18. Аристотель як перший античний філософ-енциклопедист, систематизатор та засновник багатьох наук.
19. Зародження логіки як науки. Вчення про категорії та «класична логіка» Аристотеля.
20. Елліністичний період античної філософії: розвиток різноманітних філософських шкіл у Стародавній Греції і Римі.
21. Огляд античних досягнень у сфері математичних, медичних, природничих наук та розвиток інженерної думки.
22. Геоцентризм середньовічної філософії.
23. Філософія патристики: основні представники та проблематика.
24. Схоластична філософія: основні представники та проблематика.
25. Проблема універсалій.
26. Алхімія як феномен Середньовіччя.
27. Розвиток знання в арабській традиції у добу Середньовіччя.
28. Наукові пошуки у період пізнього Середньовіччя.
29. Гуманізм та антропоцентризм як намагання втілити ідеал людини через синтез моралі та науки.
30. Досвід та практика у діяльності Леонардо да Вінчі.

Перелік питань до МКР. Частина 2

1. Основні географічні, астрономічні, математичні та медичні відкриття та винаходи Відродження.
2. Розвиток натурфілософії: М. Кузанський, Б. Телезіо та Дж. Бруно.
3. Коперніканський переворот та науково-технічна революція. Утвердження геліоцентричної системи світу.
4. Соціально-політичні погляди Н. Макіавеллі.
5. Утопічні теорії: Т. Мор та Т. Кампанела.
6. Загальна характеристика філософії Нового часу. Наукові методи пізнання.

7. Емпіризм Ф. Бекона.
8. Раціоналізм Р. Декарта.
9. Теорія пізнання та вчення про ідеї Дж. Локка.
10. Соліпсизм Дж. Берклі.
11. Скептицизм Д. Юма.
12. Концепція свободи та необхідності в контексті розвитку науки Б. Спінози.
13. Монадологія Лейбніца. Закон достатньої підстави Лейбніца та його значення для логіки та наукової методології.
14. Докритичний період творчості І. Канта та його значення для розвитку науки.
15. Теорія пізнання І. Канта. Проблема антиномій чистого розуму. «Річ у собі» та агностицизм.
16. Вчення про суб'єкт у філософії Й. Фіхте.
17. Трансцендентальний ідеалізм Ф. Шеллінга.
18. Антропологічний матеріалізм Л. Фейєрбаха.
19. Об'єктивний ідеалізм Г. Гегеля. Основні закони діалектики: вчення про розвиток, єдність протилежностей та логічну тріаду.
20. Основні досягнення у природничих та гуманітарних науках XVIII-XIX ст.
21. Позитивізм та його різновиди: «перший», «другий» позитивізм, постпозитивізм.
22. Феноменологія Е. Гусерля та фундаментальна онтологія М. Гайдеггера.
23. Утилітаризм (Бентам) та прагматизм (Пірс, Джеймс, Дьюї) в американській філософії.
24. Філософські течії модернізму та постмодернізму.
25. Структуралізм та постструктуралізм.
26. Революційні наукові відкриття та основа інтеграції знання у XIX ст.
27. Специфіка розвитку науки XX ст.

28. Гносеологія як розділ філософії.
29. Пізнання як суспільно-історичний процес, форма активного людського ставлення до реальності. Протиріччя об'єктивного і суб'єктивного в пізнанні.
30. Суспільно-історичний характер розвитку взаємодії суб'єкта, об'єкта і предмета пізнання.
31. Наукова істина як процес і результат пізнання.
32. Діалектика абсолютної і відносної істини.
33. Роль практики у пізнанні.
34. Принципи та критерії наукового знання.
35. Логіка і методологія наукового пізнання.
36. Класифікація наук і проблеми періодизації історії науки.

Перелік питань на залік

1. Філософія і наука: окреслення проблематики.
2. Різноманітність філософських дисциплін та предметне поле їх вивчення.
3. Основні форми і способи освоєння людиною світу.
4. Сутність, структура та історичні типи світогляду: міфологічний, релігійний, філософський світогляд.
5. Філософія і наука як форми духовності.
6. Зародження філософії у Стародавній Греції.
7. Центральне питання досократичної філософії: моністичні та плюралістичні погляди натурфілософів.
8. Діалектика Геракліта.
9. Космоцентризм античної філософії.
10. Сократична традиція в європейській філософії.
11. Об'єктивний ідеалізм Платона.
12. Аристотель як засновник логічних та методологічних основ сучасної науки.
13. Еллінізм та його вплив на еволюцію наукового пізнання.
14. Особливості релігійного світосприйняття та їх зв'язок з філософією та наукою.
15. Філософські основи патристики.
16. Роль схоластики у формуванні середньовічного мислення.
17. Номіналізм та реалізм як філософські напрямки.
18. Гуманізм та антропоцентризм як основа філософської думки епохи Відродження.
19. Зміна світобачення і формування науково-філософського світогляду.
20. Коперніканський переворот і утвердження геліоцентричної системи світу.
21. Космоцентризм Дж. Бруно.
22. Суспільно-економічні передумови наукової революції.

23. Зародження та поширення емпіричної науки у XVI-XVII столітті.
24. Чуттєве та раціональне у пізнанні Нового часу.
25. Особливості раціоналізму у новоєвропейській філософії: дуалізм Р. Декарта та монадологія Г. Лейбніця.
26. Теорія пізнання І. Канта.
27. Науковчення Й. Фіхте.
28. Філософія тотожності Ф. Шеллінга.
29. Філософська система Г. Гегеля.
30. Позитивізм як проєкт становлення «позитивної» науки.
31. Філософія ірраціоналізму як протиставлення раціональному пізнанню.
32. Філософія екзистенціалізму як протидія «дегуманізації» суспільства.
33. Філософія постмодернізму як реакція на невідповідність модерним постулатам та ідеалам.
34. Гносеологія як розділ філософії.
35. Філософське розуміння пізнання.
36. Суб'єкт і об'єкт наукового пізнання.
37. Єдність емпіричного та теоретичного у науковому пізнанні.
38. Проблема істини у філософії та науці.
39. Роль інтуїції та творчості в науковому пізнанні.
40. Логіка і методологія наукового пізнання.